

Jacek Jercha

Udział Kościoła w życiu publicznym Bydgoszczy w latach 1945-1948

1. Przedstawiciele duchowieństwa w strukturach lokalnej władzy państwowej

W nowo powstałych organach władzy państwowej w Bydgoszczy znaleźli się dwaj przedstawiciele duchowieństwa. Na rajcę miejskiego wybrano proboszcza parafii pw. Św. Trójcy w Bydgoszczy, ks. Mieczysława Skoniecznego^{*}. Wśród członków Wojewódzkiej Rady Narodowej w Bydgoszczy znalazł się proboszcz parafii w Nawrze, ks. Wojciech Gajdus.

Ksiądz Mieczysław Skonieczny wybrany został na członka TMRN miasta Bydgoszczy z ramienia Związków Zawodowych. Nastąpiło to na konferencji międzypartyjnej, która odbyła się 21 lutego 1945 r. w Bydgoszczy. TMRN miasta Bydgoszczy odbyła tylko jedno posiedzenie w dniu 24 lutego 1945 r. Na kolejnym posiedzeniu w dniu 17 marca 1945 r. przekształcono TRN w MRN. W skład nowego organu administracji miejskiej wszedł również ks. Mieczysław Skonieczny¹.

Sprawując mandat radnego w latach 1945-1948, ksiądz M. Skonieczny kilkakrotnie składał w Radzie własne wnioski do rozpatrzenia. Już w czerwcu 1945 r. na VII posiedzeniu MRN w Bydgoszczy, ks. M. Skonieczny interweniował, aby nie burzyć kościoła poewangelickiego przy Placu Wolności, a pozostawić go „jako kościół wdzięczności”, a pomnik, który miał stanąć na miejscu kościoła, postawić w innym miejscu. Ostatecznie wcześniejsza uchwała Miejskiej Rady Narodowej, dotycząca rozbiórki kościoła przy Placu Wolności, została uchylona przez Wojewódzką Radę Narodową w Bydgoszczy.² Podczas tego samego posiedzenia ks. M. Skonieczny złożył ponadto wniosek o przyznanie subwencji dla dzieci, które w tym czasie miały przystąpić do I Komunii Świętej.

Wnosił również, aby Zarząd Miejski poczynił starania w przedsiębiorstwach państwowych o materiały. Miejska Rada Narodowa subwencji nie uchwaliła, jednak postanowiono, aby Zarząd Miejski wyasygnował przy ustalaniu budżetu miejskiego pewne środki na ten cel.³ W dniu 5 grudnia 1945 r., na posiedzeniu MRN w Bydgoszczy, ks. M. Skonieczny wniósł wniosek o przyznanie dachówki nie tylko kościołowi farnemu, lecz również innym bydgoskim świątyniom. Podczas tej sesji wskazywał również na potrzebę dożywiania dzieci w szkołach i przedszkolach.⁴ W 1946 r. ks. M. Skonieczny wystąpił z inicjatywą, aby zrównano w szpitalach pobory siostr zakonnych – pielęgniarek, z poborami pielęgniarek świeckich oraz aby zrównano pobory ks. Kapelana w Szpitalu Miejskim z poborami pracowników umysłowych. W tym samym wniosku wysunął projekt, aby wnieść do budżetu miejskiego wynagrodzenia za pracę duszpasterską w Szpitalu Zakaźnym. Przeciwny był również pomysłowi przemianowania nazwy ulicy Bernardyńskiej, opowiadając się na forum Rady, iż nazwa ta jest związana z polskością i historią miasta.⁵ W kolejnych latach ks. M. Skonieczny składał wnioski o przyznanie parafii Św. Trójcy na własność nieruchomości poniemieckiej przy ulicy Nakielskiej 47 w celu zorganizowania tam przedszkola parafialnego. Ostatecznie MRN odrzuciła tenże wniosek.⁶

Na XXXV posiedzeniu MRN w Bydgoszczy, które odbyło się 20 lutego 1948 r., ks. Mieczysław Skonieczny zgłosił więc swoją rezygnację z członkostwa w MRN.⁷ Podczas następnego posiedzenia tego gremium, wakat po ks. M. Skoniecznym został obsadzony przez Janinę Domagała.⁸

Drugim duchownym, zasiadającym w organach władzy państwowej, mających swoją siedzibę w Bydgoszczy, był wspomniany wyżej ks. Wojciech Gajdus. Wybrany został na członka Pomorskiej Wojewódzkiej Rady Narodowej w Bydgoszczy już na pierwszym posiedzeniu PWRN, które odbyło się 29 marca 1945 r. w Bydgoszczy w sali hotelu „Pod Orłem”. Wybrano jego z ramienia Związków Zawodowych.⁹

Z treści protokołów posiedzeń PWRN w Bydgoszczy wynika, że ks. W. Gajdus nie należał do najbardziej aktywnych członków Rady.¹⁰ Częsta nieobecność księdza spowodowana była jego złym stanem zdrowia oraz przebywaniem w areszcie podczas prowadzonej przez Wojskowy Sąd Rejonowy w Bydgoszczy przeciwko niemu sprawy (aresztowany 17 IV 1946 r., wyrok uniewinniający 29 VIII 1946 r. – szerzej zobacz aneks nr 4).

W protokołach posiedzeń PWRN w Bydgoszczy niejasno przedstawiona jest sprawa odwołania czy też rezygnacji ks. W. Gajdusa z członkostwa w tejże Ra-

dzie. Wiadomo tylko, że nazwisko Gajdus występowało jeszcze na listach członków Rady w protokole z XXII posiedzenia PWRN (22 VI 1947 r.). W protokołach z XXIII (29 VIII 1947 r.) i XXIV posiedzenia nie jest ujęty jako członek Rady. Ostatni raz w składzie PWRN nazwisko Gajdus występuje w protokole z XXV posiedzenia PWRN w Bydgoszczy.¹¹

2. Popieranie przez duchowieństwo akcji społecznych inicjowanych przez państwo

Čzęsto w latach powojennych zachęcano duchowieństwo, aby przyłączyło się do akcji charytatywnych bądź innych akcji bieżących organizowanych przez władze państwowe. W ten sposób, poprzez wykorzystanie wysokiej pozycji Kościoła Rzymskokatolickiego w Polsce, chciano uzyskać dla wszczętych działań większe poparcie społeczne. W Bydgoszczy również podjęto podobne, często udane próby.

Najbardziej rozpowszechnioną i znaną w Bydgoszczy akcją społeczną inicjowaną przez władze państwowe w rozpatrywanym okresie czasu była tzw. Akcja Pomocy Zimowej. Organizowano ją po wydaniu rozporządzenia przez Centralny Komitet Opieki Społecznej. W Bydgoszczy akcję tę zainicjował w dniu 9 stycznia Miejski Komitet Opieki Społecznej. Tego dnia powołano Komitet Pomocy Zimowej w Bydgoszczy, w skład którego weszło dwóch bydgoskich księży, ks. Mieczysław Skonieczny, który został prezesem Komitetu Pomocy Zimowej w Bydgoszczy oraz ks. W. Gimeza. Poza wymienionymi duchownymi w skład Komitetu weszli panowie: Boberski, Ciesielski, Donaj, Duczman, Działkowiak, Fiołka, mjr Jekiel, red. Kruszona, Maciejewski, Mielnikow, Panko, Piosik i Szypura.

Głównym zadaniem Komitetu Pomocy Zimowej było uzyskanie środków materialnych, dzięki którym można było zaopiekować się dziećmi, młodzieżą, starcami lub niezdolnymi do pracy podczas pierwszej trudnej powojennej zimy. Pomoc miała polegać na zorganizowaniu im pożywienia, opału lub innych niezbędnych do przetrwania rzeczy.¹²

Środki na wyznaczony cel gromadzono na balu zorganizowanym pod protektoratem wojewody pomorskiego Wojciecha Wojewody, czy też podczas zbiórek ulicznych, domowych oraz tzw. podwieczorków przy mikrofonie. Program „Tygodnia Pomocy Zimowej” obejmował Msze święte we wszystkich bydgo-

skich kościołach. Msza św. z kościoła farnego była nawet transmitowana na falach radiowych, a po niej wygłosił przemówienie wicewojewoda pomorski Zygmunt Felczak.¹³

O zaangażowaniu się duchowieństwa w Akcję Pomocy Zimowej świadczyć mogą również specjalne podziękowania dla ks. Karpińskiego, za pomoc w przygotowaniu akcji. Ukazały się one drukiem w lokalnej prasie.¹⁴

Podczas kolejnej zimy 1946/47 ponownie zorganizowano zbiórki w ramach Akcji Pomocy Zimowej. Przeprowadzał je począwszy od 9 listopada 1946 r., Miejski Komitet Opieki Społecznej w Bydgoszczy (dalej MKOS). Zbiórki miały objąć mieszkańców Bydgoszczy oraz okolicznych rolników i ogrodników. Choć przeprowadzali je pracownicy MKOS w Bydgoszczy, to w apelu prasowym nawołującym do pomocy potrzebującym, podkreślano, iż na czele Miejskiego Komitetu Pomocy Zimowej, cyt.: „stoją ks. Radca Mieczysław Skonieczny oraz dyr. Urbanowicz”.¹⁵

Pod koniec 1947 r. ponownie rozpoczęto Akcję Pomocy Zimowej. Wybrano nowy zarząd, w składzie którego tym razem nie znaleźli się przedstawiciele duchowieństwa. Na zebraniu cyt.: „ustalono (...) formy współpracy pomiędzy MKOS, »Caritasem« i PUR-em w dziedzinie pomocy dla biednych”.¹⁶

Nie są znane dokładne przyczyny wycofania się duchowieństwa z tej akcji. Istnieje jednak duże prawdopodobieństwo, iż w wyniku pogarszających się stosunków między państwem i Kościołem w Polsce, duchowieństwo zaczęło się wycofywać z nawet najszlachetniejszych w swych intencjach akcji, prowadzonych przez władze państwowe, koncentrując swoje siły w pracy na rzecz kościelnej organizacji charytatywnej – „Caritas”, która swoją działalność w Bydgoszczy reaktywowała w 1946 r.

Organizacją świecką o obliczu katolickim, która uzyskiwała po wojnie poparcie duchowieństwa bydgoskiego, był PCK. Swoją aprobatę, a nawet wręcz moralne i materialne wspieranie tej instytucji wyrażali księża bydgoscy podczas nadarzających się ku temu okazji. Szczególnie gorące słowa uznania dla idei przewodniej PCK, w której przejawiała się miłość do bliźniego, padły z ust ks. Rymkiewicza podczas nabożeństwa rozpoczynającego obchody Tygodnia PCK w dniu 3 czerwca 1945 r. Bezpośrednio po Mszy św. w kościele śś. Piotra i Pawła, wojewoda pomorski dr Kazimierz Pasenkiewicz wręczył sztandar PCK pełnomocnikowi tejże organizacji na okręg pomorski.¹⁷

Podobne kazanie w pełni popierające ideę działalności PCK, a jednocześnie zachęcające do dalszej wytrwałej pracy na rzecz tego stowarzy-

szenia, wygłosił ks. Tadeusz Serżysko podczas Mszy św. Była ona jednym z punktów Jubileuszowego Zjazdu Kół Młodzieżowych PCK w Bydgoszczy pod koniec 1946 r.¹⁸

Kolejną organizacją, w której znalazł się przedstawiciel bydgoskiego duchowieństwa, był Polski Związek Zachodni na Pomorzu z siedzibą w Bydgoszczy. Związek ten tuż po II wojnie światowej pomagał repatriantom, roztoczył opiekę nad wdowami i sierotami zamordowanych przez Niemców członków związku oraz działalnością kulturalno-oświatową, jak również opieką sanitarną. W jego składzie znalazły się następujące wydziały: specjalny, reemigracyjny i osiedleńczy, kulturalno-oświatowy. Zorganizowano również sekcję Opieki Sanitarnej, której kierownikami zostali ks. Feliks Ożga oraz Urszula Piotrowska. Osoby te były odpowiedzialne za działalność kuchni, biura informacyjnego oraz opieki medycznej na bydgoskim dworcu.¹⁹

Ponadto wiadomo również, że ks. Mieczysław Skonieczny wszedł w skład powstałego w 1946 r. Bydgoskiego Komitetu Pomocy Powodzianom.²⁰

W Bydgoszczy w 1948 r. powstał Powiatowy Komitet Społeczny do walki z alkoholizmem. W składzie prezydium komitetu znalazł się ks. dziekan Bronisław Jagła.²¹

3. Uroczystości publiczne z udziałem władz państwowych i duchowieństwa

a) Otwieranie i poświęcanie obiektów użyteczności publicznej

W Bydgoszczy wyzwolonej spod okupacji niemieckiej, powoli zaczęło się odradzać życie społeczno-kulturalne. Okres od 1945 do 1948 r. to czas, w którym otwierano ponownie obiekty polskich instytucji kulturalnych, jak również inne obiekty użyteczności publicznej. Uroczyste uruchamianie nowych placówek niewątpliwie stanowiło jeden z elementów szeroko pojętego życia publicznego Bydgoszczy. Zazwyczaj bardzo często w uroczystościach tych uczestniczyli przedstawiciele tzw. „władzy ludowej” różnego szczebla. Dodatkowo uświetniała te obchody obecność księdza katolickiego, który niekiedy, po krótkiej mowie, dokonywał poświęcenia danego obiektu. Najczęściej były to szkoły, harcówki, przedszkola, domy dziecka, zakłady pracy, świetlice zakładowe lub domy kultury. Bardziej uroczystą formę przybrały uroczystości poświęcania gmachu Rozgłośni Polskiego Radia w Byd-

goszczy w 1945 r., wmurowania kamienia węgielnego pod budowę teatru miejskiego w 1946 r., czy też gmachu nowo powstałej Resursy Kupieckiej w 1947 r. Zdarzało się, że podczas tych uroczystości obecni byli wyżsi urzędnicy reprezentujący władze państwowe, np. minister (otwarcie ośrodka zdrowia na Szwederowie), wiceminister, wojewoda, prezydent miasta. Ponadto bardzo często w uroczystościach uczestniczyli przedstawiciele organizacji społecznych i politycznych.²²

b) Uroczyste pogrzeby funkcjonariuszy MO, ORMO

Kolejnym elementem życia publicznego Bydgoszczy w latach 1945-1948 były pogrzeby i związane z nimi kondukty żałobne. Szczególne znaczenie w stosunkach państwo - Kościół w rozpatrywanym okresie czasu przybierały pochówki milicjantów i pracowników Urzędów Bezpieczeństwa, którzy ponieśli śmierć w wyniku starć ze zbrojnym podziemiem. O specjalnej wymowie tych pochówków świadczy fakt, iż prowadzone były przez księży katolickich, a uczestniczyli w nich przedstawiciele MO, UB, PPR, Armii Czerwonej, Związku Walki Młodych (dalej ZWM), władz miejskich i wojewódzkich czy też harcerstwa, związków zawodowych i innych organizacji społecznych.

W Bydgoszczy odbyło się kilka pogrzebów obrońców „władzy ludowej” zabitych przez zbrojne podziemie. Największy rozgłos w prasie nadano pochówkom: Rajmunda Pałubickiego (1945 r.), chor. Józefa Dryczy, sierż. Walentego Organisty (25 VI 1945 r.), ppor. Zdzisława Wizora, plut. Andrzeja Czaplińskiego, szer. Stefana Zagórskiego, Konrada Grajewskiego (6 VI 1946 r.), Juliana Sikorskiego, Franciszka Kwiatkowskiego, Józefa Michalskiego (IV 1946 r.), por. Wacława Krystnona, Kazimierza Mądraszewskiego (30 I 1947 r.). Cechą wspólną tych pochówków były organizowane ogromne, czasem sięgające 3,5 km kondukty żałobne, w których brało udział zazwyczaj kilku księży z parafii bydgoskich lub duszpasterzy wojskowych. Niejasno w prasie przedstawia się sprawa, na jakim odcinku uczestniczyli księża w konduktach żałobnych. Pochody te ciągnęły się zazwyczaj przez kilka głównych ulic miasta. W jednym z artykułów można znaleźć wzmiankę o tym, iż księża uczestniczyli w kondukcje żałobnym dopiero od bram cmentarza.

Pogrzeby te charakteryzowały również podobne w swej treści przemówienia wygłaszane przez przedstawicieli władz PPR, stronnictw demokratycznych lub MO. W mowach tych, wygłaszanych nad grobami, potępiano czyny organizacji podziemnych, nazywając działaczy podziemia często „NSZ-owskimi

oprawcami” lub „faszystami spod znaku NSZ i WiN” itp. Często również przy okazji podkreślano, iż zbrojne podziemie musi być wyeliminowane, o czym świadczyć mogą słowa wypowiedziane przez przedstawiciela stronnictw demokratycznych, niejakiego Juraska, podczas jednego z pogrzebów milicjantów, cyt.: „Jak Polska długa i szeroka, naród polski rozkopuje mogiły pomordowanych nie tylko przez hitlerowców, ale i przez rodzimych faszystów NSZ-owców. Bandyci ci muszą być bez reszty wytępieni, aby w Polsce wszechwładnie zapanowały ład i bezpieczeństwo”.²³ W ten sposób stawiano duchowieństwo szczebla parafialnego w trudnej sytuacji. Władze uzyskiwały bowiem swoisty materiał propagandowy, który w szczególny, korzystny dla siebie sposób wykorzystywały w prasie. Łączyły bowiem treść przemówień PPR-owców lub innych przedstawicieli tzw. „władzy ludowej” z obecnością przy grobie księży katolickich. Dla przykładu przytoczę słowa jednego z artykułów, cyt.: „Społeczeństwu bydgoskiemu, stronnictwom politycznym, duchowieństwu, kolejarzom, ZWM, Wojewódzkiemu Urzędowi Propagandy [Wojewódzki Urząd Informacji i Propagandy – przyp. J. J.], Dyrekcji Polskiego Radia, Dyrekcji Elektrowni Miejskiej, harcerstwu, nauczycielstwu, młodzieży szkolnej oraz wszystkim delegacjom fabrycznym za okazaną pomoc, wieńce i wzięcie licznego udziału w manifestacyjnym pogrzebie trzech naszych milicjantów zamordowanych w bestialski sposób na posterunku przez bandytów faszystowskich spod znaku NSZ i WiN. Składam tą drogą serdeczne i gorące podziękowania”.²⁴

Z treści artykułów przeciętny czytelnik mógł odnieść mylne wrażenie, iż Kościół był przeciwny opozycji, a nawet wręcz ją potępiał. W rzeczywistości jednak wyższa hierarchia kościelna, mimo przestrzegania księży przed angażowaniem się w działalność podziemia, często nawiązywała kontakty z przywódcami WiN-u lub Stronnictwa Narodowego.²⁵ W swoich listach pasterskich biskupi, mimo braku jasnego poparcia działań podziemia, opowiadali się za prawdziwą niepodległością narodu. Szacunkowo liczba około 90% duchowieństwa była „przeciwna nowej rzeczywistości”.²⁶

c) Manifestacyjne pogrzeby ofiar hitlerowskiego terroru

W latach 1945-1948 w Bydgoszczy często odbywały się manifestacyjne pogrzeby ofiar hitlerowskiego terroru. Przybierały one charakter patriotyczno-religijny, a uczestniczyli w nich przedstawiciele władz państwowych, partii politycznych, organizacji młodzieżowych, WP, jak również liczne rzesze społeczeństwa i duchowieństwo. Głównym punktem tych obchodów była Msza św., po której

czasami odbywał się kondukt żałobny na cmentarz (zazwyczaj Cmentarz Bohaterów na Wzgórzu Wolności) z ekshumowanymi szczątkami ofiar hitlerowskich.

Do największych takich uroczystych pogrzebów zaliczyć można pogrzeb 400 pomordowanych bydgoszczan, który odbył się na początku grudnia 1945 r. Wystawiono wówczas na widok publiczny 400 trumien na Starym Rynku w Bydgoszczy. Po Mszy św. w farze kondukt żałobny udał się na cmentarz na Wzgórzu Wolności. Na tę uroczystość zaproszeni zostali nawet najwyżsi przedstawiciele władz państwowych i kościelnych, tzn. prezydent B. Bierut oraz prymas A. Hlond. W 1946 i 1947 r. szczególnie duże uroczystości pogrzebowe związane były z pochówkiem zamordowanych w Dolinie Śmierci w Fordonie. W Bydgoszczy odbywały się także pochówki szczątków Polaków ekshumowanych w pobliskich miejscowościach, np. w Tryszczyńcu. W 1948 r. z dużym oddźwiękiem społecznym spotkał się pogrzeb 105 ofiar hitlerowskich. Artykuły prasowe donosiły, że w największych takich uroczystościach brali udział niemal wszyscy mieszkańcy Bydgoszczy.²⁷

d) Uroczystości kościelne z udziałem przedstawicieli władz

W latach 1945-1948 zdarzały się w Bydgoszczy przypadki uczestniczenia przedstawicieli władzy państwowej w uroczystościach typowo religijnych. Można było wówczas odnieść wrażenie, iż nabierały one charakteru religijno-państwowego.

Dorocznym świętem, które przyjmowało taki charakter, było Boże Ciało. Uroczystości związane z obchodami tego święta były przeprowadzane we wszystkich parafiach bydgoskich. Procesje zazwyczaj miały miejsce w kilku. Główne uroczystości w Bydgoszczy, w których brali udział przedstawiciele władzy państwowej, odbywały się w kościele farnym. W 1945 r., ze strony władz państwowych na Mszy św. oraz w procesji uczestniczył wiceprezydent miasta Bydgoszczy – Władysław Jagńewski. Poza tym udział wziął pułk WP wraz z dowództwem. Co ciekawe, na uroczystości tej obecny był także przedstawiciel Armii Radzieckiej, a uświetniała ją orkiestra MO. Podobnie obchody tego święta wyglądały w latach następnych. W 1946 r. ze strony władz uczestniczył np. przewodniczący WRN – dr Wojciech Wiechno, prezydent miasta Bydgoszczy – Józef Twardzicki, starosta powiatowy – Michalski, a uroczystość uświetniła kompania honorowa Oficerskiej Szkoły Samochodowej. Również w 1947 r. w tej uroczystości czynnie uczestniczyli: wicewojewoda pomorski – Jakubowicz, przewodniczący MRN – Stefan Rutkowski, prezydent miasta – Józef Twardzicki oraz reprezentanci WP. Niemalże tak samo

przebiegały uroczystości Bożego Ciała w 1948 r., kiedy wśród uczestników znaleźli się chociażby tacy przedstawiciele władzy jak: wiceprzewodniczący MRN – Marian Dryll, prezydent miasta – Józef Twardzicki oraz przedstawiciele WP wraz z kompanią honorową.²⁸

Poza uroczystościami związanymi z obchodem świąt Bożego Ciała, przedstawiciele władz państwowych obecni byli także na innych uroczystościach religijnych.

Na mocy dekretu z dnia 23 sierpnia 1936 r., wydanego przez Prymasa Polski Augusta Hlonda, Zakon Jezuitów dostał zezwolenie na osiedlenie się w Bydgoszczy. Na kościół zakonny została przydzielona świątynia poewangelicka pw. Św. Krzyża na Placu Kościeleckich.²⁹ Podczas ingresu Ojców Jezuitów do kościoła pw. Św. Krzyża udział wzięli przedstawiciele władz państwowych, wojska oraz organizacji społecznych i politycznych. Wśród gości uczestniczących we Mszy św. w kościele pw. Serca Jezusowego oraz biorących udział w procesji na Plac Kościeleckich, znaleźli się między innymi: wojewoda pomorski – Jakubowicz, major WP – Linder, jak również oddziały podchorążych Oficerskiej Szkoły Samochodowej.³⁰

e) Uroczystości państwowe

Poza uroczystościami religijnymi charakter państwowo-kościelny przybierały również uroczystości państwowe, zarówno te mające swoją przedwojenną tradycję, jak również nowe wprowadzone przez władzę ludową. Wszystkie z nich charakteryzował jeden powtarzający się główny element ceremonii, którym było nabożeństwo. Duchowieństwo zaczęło włączać się do obchodów natychmiast po zakończeniu działań wojennych. Ze strony władz państwowych w wydarzeniach o tak wysokiej randze uczestniczyli często przedstawiciele władz wojewódzkich, miejskich, partii politycznych i organizacji młodzieżowych oraz wojsko.

Na terenie Polski zdarzały się przypadki, że w pierwszych powojennych latach w ramach obchodów Święta Pracy odprawiano nabożeństwa.³¹ W Bydgoszczy w latach 1945-1948 podczas zorganizowanych w dniu 1 Maja imprez nie modlono się. Msza św. była jednak głównym punktem obchodów święta 3 Maja w Bydgoszczy w 1946 r., mimo że władze państwowe krótko przed obchodami święta odwołały defiladę, ta jednak odbyła się nieoficjalnie.³² Poza tym nabożeństwa były jednym z punktów przewodnich, rozpoczynających w Bydgoszczy obchody takich świąt jak: Święto Młodzieży³³ w 1945 r., Święto Spółdzielczości³⁴ w 1945 i 1946 r., Dzień Zwycięstwa³⁵ w 1945 i 1946 r., Święto Morza³⁶ w 1945, 1946 i 1947 r., Święto Ludowe³⁷ w 1946 i 1947 r. oraz Święto Lotnika³⁸ w 1947 i 1948 r.

4. Uroczystości wojskowe i milicyjne

Kolejnym ważnym elementem życia publicznego Bydgoszczy w latach 1945-1948 były uroczystości, w których brali udział duszpasterze wojskowi. Najczęściej były to Msze św. polowe z udziałem oddziałów WP, a czasami też i MO, które odbywały się podczas uroczystości o charakterze państwowym (np. Święto Morza, Święto Ludowe, itd. - zobacz szerzej - uroczystości państwowe) i religijnym (np. Boże Ciało, ingres Jezuitów w Bydgoszczy). Ich zadaniem było uświetnienie tychże obchodów. Poza świętami państwowymi i religijnymi odbywały się uroczystości typowo wojskowe lub milicyjne, które przybierały charakter katolicki.

Uroczystości wojskowe

Zaraz po wyzwoleniu Bydgoszczy, gdy do miasta przybyło Wojsko Polskie, zorganizowano uroczystość wojskową na Starym Rynku. Jednym z głównych punktów tychże obchodów była Msza św. polowa, przy współudziale władz cywilnych i wojskowych.³⁹ Podobnie Mszą św. rozpoczynały się uroczystości związane z otwarciem Wojskowej Szkoły Szoferskiej w Bydgoszczy.⁴⁰

Dnia 26 sierpnia 1945 r. odbyło się wręczenie sztandaru Piątemu Samodzielnemu Baonowi Bezpieczeństwa Wewnętrznego. Uroczystość ta rozpoczęła się Mszą św. polową odprawioną przed kościołem śś. Piotra i Pawła przez kapelana wojskowego, a potem miał miejsce akt ślubowania.⁴¹

Jedną z ważniejszych uroczystości wojskowych, która nabrała większego rozgłosu w 1945 r., było Święto Dywizji Pomorskiej, starannie przygotowywane przez dłuższy czas przez władze państwowe i wojskowe. Na uroczystość tę mieli przybyć przedstawiciele najwyższych władz państwowych i wojskowych, czyli prezydent Bolesław Bierut oraz marszałek Michał Rola-Żymierski. Ostatecznie w uroczystości tej nie wziął udziału Bolesław Bierut, jednak na Mszy św. polowej, która odbyła się dnia 28 października 1945 r. na garnizonowym placu ćwiczeń przy Stadionie Miejskim, w pierwszych rzędach przed ołtarzem zasiedli: Marszałek Polski - Michał Rola-Żymierski wraz z gen. Karolem Świerczewskim, wojewodą pomorskim - dr. Kazimierzem Pasenkiewiczem, dowódcą 14 dywizji - płk. Sieleckim wraz z licznymi przedstawicielami władz. Nabożeństwo odprawił bydgoski kapelan wojskowy - ks. Michał Łabiak.⁴²

Ostatnią z większych uroczystości wojskowych w 1945 r. były obchody Święta Podchorążego. Podczas tych obchodów dokonano otwarcia Oficerskiej Szkoły Samochodowej, poświęcenia i wręczenia sztandaru. Miała miejsce wówczas

także przysięga żołnierska. Podobnie jak podczas innych wojskowych świąt, tak i w tym wypadku jednym z oficjalnych punktów uroczystości była Msza św. polowa przed gmachem szkoły, odprawiana przez ks. kapelana Michała Łabiaka. Jako przedstawiciel najwyższych władz wojskowych uczestniczył w niej gen. Karol Świerczewski oraz przedstawiciele władz wojskowych i samorządowych.⁴³

W 1946 r. największą uroczystością wojskową, która połączona była z nadaniem miastu Bydgoszczy przez władze państwowe Krzyża Grunwaldu – III klasy, było wręczenie sztandaru – IV Pułkowi Lotniczemu. Rozpoczęła się ona Mszą św. na Starym Rynku, w której uczestniczyli m.in. marszałek Michał Rola-Żymierski, wojewoda pomorski, prezydent Bydgoszczy, minister informacji i propagandy, I sekretarz KW PPR, I sekretarz KW PPS oraz wielu innych przedstawicieli władz. Ze strony duchowieństwa obecni byli: ks. Władysław Gimeza*, ks. kan. Jan Konopczyński*. Mszę św. odprawił ks. dziekan mjr WP – Żebrowski.⁴⁴ Z uroczystości wojskowych, które przyjęły charakter publiczny, a jednym z punktów ich obchodów była Msza św., było zaprzysiężenie żołnierzy z Bydgoskiego Pułku Samochodowego.⁴⁵

Podczas przeprowadzonej kwerendy prasowej nie zdołano ustalić, czy w latach 1947 i 1948 odbywały się również uroczystości wojskowe, które przybierały charakter publiczny i nabierały takiego rozgłosu jak w latach poprzednich. Oczywiście nie oznacza to, że one wcale się nie odbywały. Warto zaznaczyć, że wojsko nadal uczestniczyło w tym czasie w uroczystościach państwowych, które przybierały charakter państwowo-religijny.

Uroczystości milicyjne

Swoje uroczystości z udziałem księdza katolickiego z jednej z parafii bydgoskich czy też kapelana obchodzili także funkcjonariusze mundurowi. W 1945 r. jednym z punktów programu uroczystości otwarcia II Kursu Szkoły Podoficerskiej MO w Bydgoszczy była Msza św., która odbyła się w kościele św. Wincentego à Paulo, skąd udano się na kulminacyjny punkt tej uroczystości, jakim była defilada na Placu Wolności.⁴⁶ Mszą św. w kościele śś. Piotra i Pawła w 1945 r. rozpoczęło się Święto Milicjanta, które obchodzono w rocznicę utworzenia Komendy Głównej (dalej: KG) MO.⁴⁷ Podobnie w 1946 r., w drugą rocznicę powstania KG MO, w ramach obchodu Święta Milicjanta, odbyła się Msza św. w kościele św. Wincentego à Paulo, skąd po nabożeństwie oddziały MO i mieszkańcy miasta wyruszyli na defiladę.⁴⁸ W kolejnych latach, tzn. 1947 i 1948, prasa nie informowała o tym, aby jednym z punktów Dnia Milicjanta była Msza św. Oczywiście nie oznacza to, że w uroczystościach milicyjnych przestali uczestni-

czyć księży. Dowodem na to może być chociażby poświęcenie sztandarów Wojsk Bezpieczeństwa Wewnętrznego, MO i ORMÓ, które odbyło się podczas uroczystej Mszy polowej na Starym Rynku w Bydgoszczy w dniu 25 maja 1947 r. Co ciekawe, uroczystość ta odbywała się pod protektoratem ministra bezpieczeństwa publicznego – Stanisława Radkiewicza, głównego komendanta MO oraz dowódcy Wojsk Bezpieczeństwa Wewnętrznego. Podczas niej obecni byli ówczesni luminarze bydgoscy, jednak najważniejszym gościem tej uroczystości był komendant główny MO.⁴⁹ Trudno powiedzieć, jaki był ówczesny stosunek bydgoskich księży parafialnych do takich uroczystości. Faktem jest natomiast, że odnosiły one efekt propagandowy. W 1948 r. prasa już rządziej informowała o uroczystościach milicyjnych przyjmujących charakter religijny. Zdołano ustalić jedynie, że w tymże roku w kościele Klarysek odbywały się rekolekcje, cyt.: „dla oficerów, podoficerów, rodzin wojskowych, MO i Bezpieczeństwa”.⁵⁰

5. Stowarzyszenia i bractwa katolickie

Niemalże zaraz po zakończeniu działań wojennych w Polsce, zaczęły reaktivować swoją działalność organizacje i stowarzyszenia katolickie. Formalnie robiły to na podstawie obowiązujących wciąż przedwojennych przepisów takich jak: prawo o stowarzyszeniach z 1932 r. oraz Rozporządzenie Rady Ministrów o stowarzyszeniach służących katolickim celom religijnym i wyznaniowym z 28 stycznia 1934 r.⁵¹

Ponownie od 1945 r. w życiu publicznym Bydgoszczy duże znaczenie, szczególnie dla katolików, zaczęły odgrywać bractwa i stowarzyszenia katolickie, które swoją działalność wznawiały w zależności od możliwości.⁵² Szczególną rolę w życiu publicznym Bydgoszczy w latach 1945-1948 odegrały stowarzyszenia i organizacje katolickie, które oprócz swej działalności religijnej zajmowały się również działalnością charytatywną. Największą aktywność w tej dziedzinie w Bydgoszczy wykazywał Okręgowy Związek „Caritas” oraz parafialne oddziały Stowarzyszenia Pań Miłosierdzia św. Wincentego à Paulo.

Bydgoski Okręg „Caritas” ma przedwojenne tradycje, bowiem swoją działalność rozpoczął w 1935 r. Podczas wojny związek został zlikwidowany. Formalnie po wojnie Związek „Caritas” Archidiecezji Gnieźnieńskiej powstał dopiero 1 marca 1946 r.⁵³ Bydgoski Okręg „Caritas” swoją działalność wznowił jednak znacznie wcześniej, bo już 5 października 1945 r. Pierwszą, inicjującą

rozpoczęcie działalności związku w Bydgoszczy akcją, było przeprowadzenie Tygodnia Miłosierdzia, w październiku 1945 r. Pierwszym dyrektorem okręgu w 1945 r. został ks. prof. Klemens Wnuk, który tę funkcję sprawował do marca 1947 r. Jego następcą na tym stanowisku został we wrześniu 1947 r. ks. Józef Batkowski. Od czerwca 1946 r. przy Bydgoskim Okręgu „Caritas” rozpoczęła działalność Rada Okręgowa, a jej przewodniczącym został ks. Mieczysław Skonieczny.⁵⁴

Największą akcją zbiórki pieniędzy i żywności w latach 1945-1948, którą przeprowadzał „Caritas” w Bydgoszczy, były tzw. „Tygodnie Miłosierdzia”. W trakcie ich trwania odbywały się zbiórki pieniężne domowe i uliczne, sprzedaż nalepek oraz akademie parafialne. Pierwszy Tydzień Miłosierdzia, jak już wspomniałem, miał miejsce w październiku 1945 r. Kolejne Tygodnie Miłosierdzia były przeprowadzane w latach: 1946 (od 6 do 13 X), 1947 (od 5 do 12 X) i 1948 (od 3 do 10 X).⁵⁵

W 1947 r. III Tydzień Miłosierdzia w Bydgoszczy odbywał się pod przewodnictwem ks. Jana Konopczyńskiego, wojewody pomorskiego Wojciecha Wojewody, prezydenta miasta Bydgoszczy – Józefa Twardzickiego, starosty powiatowego – Pawłowskiego, komendanta MO miasta Bydgoszczy – Kozłowskiego oraz dyrektorów wojewódzkiego i miejskiego Wydziału Opieki Społecznej.⁵⁶ Czy podobna sytuacja miała miejsce także w innych latach, nie udało się ustalić. Wiadomo natomiast, że jednym z punktów programu Tygodnia Miłosierdzia w 1946 r. było odprawienie we wszystkich bydgoskich kościołach katolickich nabożeństw w intencji Ojczyzny.⁵⁷

O współpracy „Caritasu” Okręgu Bydgoskiego z miejscowymi władzami świadczyć może również fakt, że wspólnie z MKOS w Bydgoszczy zorganizowano w śródmieściu, w czasie zimy z 1947 na 1948 r., jadłodajnię, która wydawała obiady dla biednych. Oczywiście, Bydgoski Okręg „Caritas” nie ograniczył się tylko do współpracy z MKOS w Bydgoszczy. Poza tym podczas tej samej zimy, sam organizował kuchnię powszechną w dzielnicy Czyżkówko, która wydawała 300 obiadów dziennie. W okresie od 1 listopada 1947 r. do 1 maja 1948 r. Związek „Caritas” dostarczał również 70 obiadów dziennie dla młodzieży szkolnej Bydgoszczy. Notabene, kuchnia „Caritasu” w mieście działała już od maja 1946 r., kiedy rozpoczęła wydawać jedzenie dla 250 sierot, półsierot i niedożywionej młodzieży szkół średnich, a także dla 150 dzieci i starców.⁵⁸

O pewnej współpracy władz państwowych z „Caritasem” świadczyć mogą przydzielane również okręgowi bydgoskiemu subwencje państwowe w postaci finansowej lub też żywności itp. W latach 1945-1946 bydgoski „Caritas” nie

otrzymał żadnych środków finansowych od państwa. Uzyskiwał za to w tym okresie środki w naturze przydzielone przez Urząd Wojewódzki Pomorski.⁵⁹ W 1947 r. władze państwowe przydzieliły bydgoskiemu „Caritasowi” subwencje przeznaczone na półkolonie w wysokości 124.790 zł oraz subwencję na prowadzenie kuchni w wysokości 91.000 zł, ponadto Wydział Apropowizacyjny przydzielił 13.332,02 kg żywności, a „Opieka Społeczna” przekazała 94 sztuki odzieży i bielizny.⁶⁰ W 1948 r. bydgoski „Caritas” otrzymał z subwencji wojewódzkiej 421.000 zł oraz z Inspektoratu Szkolnego 443 kg żywności i 620 puszek z żywnością.⁶¹ Przydział z Inspektoratu Szkolnego najprawdopodobniej przeprowadzono z myślą o koloniach dla dzieci, które zorganizowane zostały w Samsiecznie, bądź też dla półkolonii, które organizowały przedszkola „Caritas” na ul. Leszczyńskiego i przy parafii farnej.⁶²

Pomoc dla Bydgoskiego Okręgu „Caritas” kierowana przez państwo z pewnością była bardzo przydatna, lecz należy w tym miejscu zaznaczyć, że w stosunku do ogólnych przychodów stanowiła jedynie część całego budżetu. Przykładowo przychód finansowy Bydgoskiego Okręgu „Caritas” w 1946 r. wyniósł 1.079.096,25 zł, a w 1947 r. 1.807.225,02 zł. Warto również podkreślić, że bydgoski „Caritas” otrzymał także pomoc w postaci finansowej, żywności, odzieży, obuwia i środków czystości od Związku „Caritas” Archidiecezji Gnieźnieńskiej, Rady Polonii Amerykańskiej, Szwajcarskiej Pomocy dla Polaków.⁶³

Z bydgoskim Oddziałem „Caritas” czasem współpracowały także parafialne oddziały Stowarzyszenia Pań Miłosierdzia św. Wincentego à Paulo. Mimo to stowarzyszenie to organizowało często dla biednych oddzielne akcje charytatywne, uzupełniając tym samym pomoc społeczną organizowaną przez władze państwowe. Najczęściej były to wenty, charytatywne wieczorki, koncerty i przedstawienia religijne, loterie fantowe, herbatki towarzyskie z tańcami czy też coroczne „rogaliki świętomarcińskie”. Zebrane w ten sposób pieniądze zazwyczaj przeznaczone były na zakup odzieży, opału i żywności dla najbiedniejszych, na pomoc dla dzieci z biednych rodzin, które przystępowały do I Komunii Świętej. Stowarzyszenie pomagało także w szukaniu pracy, w uzyskaniu zapomogi lub renty, często z własnych środków opłacało naukę lub komorne podopiecznych, czy też organizowało opiekę lekarską.⁶⁴

Istotnym zagadnieniem w stosunkach państwo - Kościół była sprawa działalności stowarzyszeń katolickich w szkołach. Władze państwowe bowiem, po zakończeniu wojny nie były przychylnie powstawaniu młodzieżowych stowarzyszeń katolickich na terenie szkół. W tym celu wydały nawet trzy okół-

niki. Były to: okólnik ministra oświaty z dnia 20 grudnia 1944 r., okólnik ministra oświaty z 21 lutego 1945 r. oraz okólnik ministra oświaty z 2 czerwca 1947 r. Zgodnie z treścią w nich zawartą młodzież szkolna mogła zapisywać się jedynie do organizacji młodzieżowych takich jak: Związek Walki Młodych (dalej: ZWM), Organizacja Młodzieży Towarzystwa Uniwersytetów Robotniczych (dalej: OMTUR), Związek Młodzieży Demokratycznej (dalej: ZMD), Związek Młodzieży Wiejskiej (dalej: ZMW). Zakaz powstawania stowarzyszeń katolickich na terenie szkół był niezgodny z konstytucją. Mimo ograniczeń rządowych, stowarzyszenia katolickie takie jak Sodaliczka Mariańska (dalej: SM) czy też Krucjata Eucharystyczna (dalej: KE) powstawały w szkołach na terenie całej Polski.⁶⁵ Zdołano ustalić, że na terenie Bydgoszczy wznowiła swoją działalność SM. Nie ma wątpliwości co do tego, że SM powstała w Gimnazjum i Liceum Handlowym w Bydgoszczy, gdzie moderatorem był ks. prof. mgr Guido Bach-Żelewski. O działalności SM w tej szkole wiedziały władze szkoły, a zapewne również Inspektorat Szkolny w Bydgoszczy i Kuratorium Okręgu Szkolnego Pomorskiego w Toruniu, ponieważ informacje o działalności SM ukazywały się w lokalnej prasie w 1946 i 1947 r.⁶⁶

6. Religia w szkołach

Nowy system komunistyczny wprowadzany w Polsce po zakończeniu II wojny światowej w swych założeniach ideologicznych był ateistyczny. Z tego względu nowe władze dążyły do przeobrażenia w przytłaczającej większości społeczeństwa katolickiego (w Bydgoszczy w 1946 r. przeszło 99% ludności miasta to katolicy) w społeczeństwo ateistyczne. Ważną rolę w tej walce o „rząd dusz” odgrywało szkolnictwo. Dokładniej mówiąc, treści przekazywane uczniom w szkołach miały zadecydować o wykreowaniu nowych pokoleń w duchu ateistycznym bądź katolickim.⁶⁷

Po zakończeniu II wojny światowej do szkół powróciła nauka religii. Nastąpiło to na mocy obowiązujących wówczas przepisów. Sprawę nauczania religii w szkołach regulował konkordat, zawarty ze Stolicą Apostolską w 1925 r. Stan ten utrzymał się do 12 września 1945 r., kiedy nastąpiło jednostronne zerwanie konkordatu przez władze państwowe. Po tym fakcie, zgodnie z postanowieniami Manifestu PKWN, do czasu uchwalenia nowej konstytucji, miały obowiązywać postanowienia konstytucji marcowej z 1921 r., czyli obo-

wiązkowe nauczanie religii w szkołach państwowych w wymiarze dwóch godzin w tygodniu.⁶⁸ Ponadto sprawę nauczania religii w szkołach regulowało nadal obowiązujące rozporządzenie, wydane przez ministra wyznań religijnych i oświecenia publicznego, Kazimierza Bartla, dnia 9 grudnia 1926 r. Na jego mocy wprowadzono obowiązkowość nauczania religii we wszystkich szkołach oprócz szkół wyższych. Zobowiązano również młodzież do brania udziału w określonych praktykach religijnych. Rozporządzenie to obowiązywało w szkołach państwowych, publicznych, samorządowych i tych prywatnych, które korzystały z zasiłków państwowych.⁶⁹

Obowiązujący stan prawny zmienił wprowadzony w dniu 13 września 1945 r. przez ministra oświaty Czesława Wycecha, okólnik nr 50. Dopuszczał on możliwość zwolnienia z obowiązku nauczania religii tych uczniów, których rodzice wyrażali na to zgodę.⁷⁰ Ze sprawozdania kuratorium szkolnego pomorskiego, sporządzonego najprawdopodobniej we wrześniu 1947 r. wynika, że z możliwości, jakie dawał ów okólnik, na całym obszarze podlegającym pomorskiemu okręgowi szkolnemu, skorzystały jedynie dwie osoby. Jedną z nich był syn studenta medycyny z Rypina, drugi przypadek nie został dokładniej umiejscowiony. Wynika z tego, że w Bydgoszczy z okólnika nr 50 z 13 września 1945 r. mogła skorzystać jedynie jedna osoba lub nie znalazła się żadna, która skorzystałaby z tej możliwości.⁷¹

Kolejnym działaniem obok zniesienia obowiązku nauczania religii, mającym na celu wyparcie religii ze szkół, było tworzenie począwszy od 1945 r. szkół bezwyznaniowych. Były to szkoły Robotniczego Towarzystwa Przyjaciół Dzieci (dalej RTPD). Pierwsza taka szkoła powstała w lutym 1945 r. w powiecie Jarocin.⁷² W 1947 r. istniało w Polsce 6 takich szkół, do których uczęszczało 1.943 dzieci. W roku kolejnym było już 31 szkół RTPD, z 10.488 uczniami. Krzysztof Jabłoński określa rozwój szkół RTPD w latach 1945-1948 jako pierwszy etap tworzenia. Dopiero kolejne lata przyniosły ich intensywny rozwój.⁷³

W Bydgoszczy również powstała szkoła RTPD. Po utworzeniu nie miała ona zbyt wielu zwolenników, nawet wśród bydgoskiego aktywu PPR i PPS (co może dowodzić, że obecność religii w szkołach była akceptowana i pożądana przez społeczeństwo). Mimo wcześniej wywieranych wpływów na bydgoskich członków partii, aby ich dzieci wstępowały do szkoły RTPD, apele nie odniosły pożądanego skutku. Świadczyć o tym mogą słowa wypowiedziane na posiedzeniach gremiów partyjnych. Przytoczę tu jedną z wypowiedzi, cyt.: „...tow. Matusiak omówił sprawę szkół RTPD, które na obecnym etapie były miernikiem naszych sił. Z walki tej wyszliśmy pobici. Musimy rozpocząć prace od własnego domu, który będzie bazą

do dalszej pracy ideologicznej. Okazało się, że należąc do partii nie upartyjnimy własnej rodziny, która pozostała po dawnemu pod wpływem kleru, co odzwierciedliło się w tym, że mając duży stan partii w naszym mieście mamy trudności w otwarciu tej szkoły. Należy uświadomić politycznie i wciągnąć ideologicznie w idee marksizmu nasze żony, które są bezpośrednimi wychowawcami naszych dzieci”.⁷⁴

Władze państwowe po zakończeniu II wojny światowej zezwoliły na otworenie szkół katolickich. Szkoły te były utrzymywane z funduszy zgromadzeń zakonnych męskich i żeńskich. Podlegały one nadzorowi szkolnych władz państwowych. Ich działalność regulowała ustawa o szkołach prywatnych z dnia 11 marca 1932 r.⁷⁵

Na terenie miasta Bydgoszczy żadne ze zgromadzeń zakonnych męskich czy żeńskich nie posiadało ani nie prowadziło szkoły powszechnej, zawodowej czy też ogólnokształcącej.⁷⁶

Początkowo po zakończeniu działań wojennych w Bydgoszczy nauka religii w szkołach nie napotykała na trudności ze strony władz państwowych. Podczas uroczystego otwierania szkół powszechnych w Bydgoszczy w 1945 r., w ramach programu uroczystości, znajdowało się nabożeństwo w kościele, a dopiero później akademia, najczęściej z udziałem władz miejskich, wojska i duchowieństwa.⁷⁷ Podobnie uroczystymi nabożeństwami rozpoczynano i kończono lata szkolne 1945/46, 1946/47, 1947/48.⁷⁸

Nie udało się ustalić dokładnej obsady księży prefektów, pracujących w latach 1945–1948. Zdołano jedynie odtworzyć obsadę księży prefektów, uczących w bydgoskich szkołach ponadpodstawowych w 1947 i 1948 r.:

Wykaz księży uczących religii w Bydgoszczy w 1947 r.⁷⁹

- 1) ks. Zdzisław Balcerek – Państwowe Gimnazjum i Liceum Rolnicze – nauczyciel kontraktowy
- 2) ks. Józef Bryza – Publiczne Szkoły Doksztalające Zawodowe nr 2 i nr 4 – nauczyciel etatowy
- 3) ks. Antoni Chmielecki – Państwowe Gimnazjum Krawieckie – nauczyciel etatowy
- 4) ks. Franciszek Domański – Szkoła Pielęgniarsko-Położnicza – nauczyciel kontraktowy
- 5) ks. Gierczyński – II Państwowe Gimnazjum i Liceum Żeńskie, moderator Sodalicji Mariańskiej w Bydgoszczy – nauczyciel etatowy
- 6) ks. Józef Hajduk CM – IV Państwowe Gimnazjum i Liceum Żeńskie w Bydgoszczy – nauczyciel etatowy

- 7) ks. Bogdan Jankowski - Miejskie Gimnazjum i Liceum Męskie im. M. Kopernika w Bydgoszczy - nauczyciel etatowy
- 8) ks. Wacław Krause - II Państwowe Gimnazjum i Liceum Żeńskie w Bydgoszczy - nauczyciel kontraktowy
- 9) ks. Szczepan Krzoska CSS - Przemysłowa Szkoła Doksztalająca Zawodowa Przyfabryczna przy ul. Warmińskiego i Miejskie Gimnazjum Kupieckie w Bydgoszczy - nauczyciel kontraktowy
- 10) ks. Walenty Putz - Państwowe Gimnazjum i Liceum Pedagogiczne w Bydgoszczy - nauczyciel etatowy
- 11) ks. Piotr Rynkiewicz - Państwowe Średnie Szkoły Techniczne w Bydgoszczy - nauczyciel etatowy
- 12) ks. Tadeusz Serzysko - Miejskie Gimnazjum Kupieckie i Liceum Handlowe w Bydgoszczy - nauczyciel kontraktowy
- 13) ks. Stefan Smaruj - Publiczne Szkoły Doksztalające nr 1, 2, 3, 5 i 6. Państwowa Roczna Szkoła Przysposobienia w Gospodarstwie Rodzinnym - Szkoła przyfabryczna w Zakładach Ciszewskiego - Szkoła Włókiennicza - Szkoła Przemysłowa Przemysłu Metalowego w Bydgoszczy - nauczyciel etatowy
- 14) ks. Kazimierz Więckowski - I Państwowe Gimnazjum i Liceum Męskie w Bydgoszczy - nauczyciel etatowy
- 15) ks. Jan Zabański - Fabryczna Szkoła Doksztalująca przy Warsztatach PKP I Klasy Bydgoszcz - nauczyciel kontraktowy
- 16) ks. Henryk Zimny - III Państwowe Gimnazjum i Liceum dla Dorosłych w Bydgoszczy - nauczyciel kontraktowy

**Wykaz księży prefektów zatrudnionych
na terenie miasta Bydgoszczy na dzień 30 VI 1948 r.⁸⁰**

- 1) ks. Piotr Rynkiewicz - Państwowe Średnie Szkoły Techniczne (etatowy)
- 2) ks. Władysław Gatek - Państwowe Żeńskie Gimnazjum Krawieckie (kontrakt do 31 VIII 1948 r.)
- 3) ks. Józef Frąckowski - Publiczna Średnia Szkoła Zawodowa; Publiczna Średnia Szkoła Gastronomiczna; Państwowa Szkoła Przysposobienia w Gospodarstwie Rodzinnym (kontrakt do 31 VIII 1948 r.)
- 4) ks. Walenty Putz - Państwowe Liceum Pedagogiczne (etatowy); Państwowe Gimnazjum Piekarsko-Cukiernicze (kontrakt)

- 5) ks. Wilhelm Ciemała - Miejskie Gimnazjum Kopernika (kontrakt do 31 VII 1948 r.)
- 6) ks. Alfred Olkiewicz - Publiczna Średnia Szkoła Zawodowa Nr 1 (kontrakt do 31 VIII 1948 r.)
- 7) ks. Bryza - Publiczna Średnia Szkoła Zawodowa Nr 4 (kontrakt do 31 VIII 1948 r.)
- 8) ks. Jan Zobański - Średnia Szkoła Zawodowa przy Głównych Warsztatach PKP (kontrakt do 31 VIII 1948 r.)
- 9) ks. Stefan Smaruj - IV Państwowe Liceum i Gimnazjum (kontrakt do 31 VII 1948 r.)
- 10) ks. Edmund Gurczyński - II Państwowe Liceum i Gimnazjum (etatowy)
- 11) ks. Waław Krauze - II Państwowe Liceum i Gimnazjum (kontrakt do 31 VIII 1948 r.)
- 12) ks. Kazimierz Więckowski - I Państwowe Liceum i Gimnazjum (etatowy)
- 13) ks. Henryk Zimny - I Państwowe Liceum i Gimnazjum (kontrakt do 30 VI 1948 r.).

Od 1947 r. władze oświatowe podjęły przygotowania do zebrania jak najbardziej szczegółowych informacji na następujące tematy: wpływu organizacji katolickich na młodzież szkolną, o tym, w jakim stopniu i zasięgu przenika do szkół prasa katolicka, jaki mają stosunek do tych pism nauczyciele oraz jak przedstawia się sprawa realizacji praktyk religijnych. W tym celu Ministerstwo Oświaty przygotowało specjalną ankietę zawierającą pytania dotyczące powyższych zagadnień. Ankieta ta została rozesłana do kuratoriów 21 maja 1947 r. i miała charakter ściśle tajny.⁸¹ Według pytań zawartych w ankiecie Kurator Okręgu Szkolnego Pomorskiego sporządził „Sprawozdanie z zasięgu i form działalności organizacji religijnych na terenie szkół”. Sprawozdanie było jednak dość ogólnikowe i odnosiło się do całego województwa.⁸² Potwierdza to pismo z Ministerstwa Oświaty do Kuratora Okręgu Szkolnego Pomorskiego w Toruniu, w którym domagano się uzupełnienia sprawozdania o szczegółowe dane, czyli nazwiska, daty, miejscowości i szkoły. Domagano się, cyt.: „nowych, względnie przeoczonych w powyższym sprawozdaniu faktów (należyście udokumentowanych) świadczących o szkodliwej wychowawczo działalności nauczycieli religii na terenie szkoły oraz w środowisku młodzieży szkolnej”.⁸³

Do pierwszych zwolnień księży prefektów ze szkół lub nieprzedłużeniu im umowy o pracę w Polsce doszło na początku roku szkolnego 1948/49.⁸⁴ Zapewne

w ramach tej akcji przeprowadzony został w Bydgoszczy latem 1948 r. spis księży prefektów. Wykaz księży prefektów obok nazwy szkoły, w której pracowali, informował o tym, czy ksiądz jest pracownikiem etatowym szkoły czy też kontraktowym, a w takim przypadku podawano datę końcową kontraktu.⁸⁵ Nie udało się ustalić, czy w Bydgoszczy już na początku roku szkolnego 1948/49 zdarzył się przypadek zwolnienia księży z pracy lub nieprzedłużenia im kontraktu.

Prócz wizytatorów, do zbierania informacji na temat sytuacji w szkołach Kuratorium wykorzystywało także informatorów lub agentów UB. Najprawdopodobniej, korzystając z donosu, Kuratorium dowiedziało się o istnieniu na terenie bydgoskich szkół kontroli ze strony Kościoła nad wykonywaniem praktyk religijnych. Wybrany uczeń „dziesiątnik” miał sprawować nadzór nad powierzoną mu dziesiątką uczniów. W związku z tym Ministerstwo Oświaty w piśmie z dnia 3 listopada 1948 r. nakazało, cyt: „...dokładne zbadanie szczegółów tej nowej akcji kleru; umiejętne i stanowcze zlikwidowanie jej, jako niezgodnej z zasadami wychowania, a w razie oporów, pociągnąć katechetów do odpowiedzialności służbowej”.⁸⁶ Na tak sformułowane zadanie natychmiast do przeprowadzenia dochodzeń przystąpili wizytatorzy Kuratorium Okręgu Szkolnego Pomorskiego. Ustalili, dzięki zeznaniom dyrektora, księdza i uczniów, że ks. Piotr Rynkiewicz (uczący w Państwowych Średnich Szkołach Technicznych w Bydgoszczy jako nauczyciel etatowy – przyp. J. J.), namawiał uczniów do kontrolowania praktyk religijnych. Dzięki zebranych informacjom, Kuratorium wystąpiło do Ministerstwa Oświaty z wnioskiem o wyrzucenie ze szkoły ks. Piotra Rynkiewicza.⁸⁷ Nie udało się ustalić, czy w wyniku tego wniosku ksiądz Rynkiewicz został usunięty ze szkoły, czy też pełnił nadal obowiązki prefekta.

O inwigilowaniu szkół przez agentów UB, czy też istnieniu tam tzw. „wtyczek”, mogą świadczyć słowa donosu agenta o pseudonimie „Jawa” z dnia 23 grudnia 1948 r. Donos ten jednocześnie ukazuje pewien obraz nastrojów w szkole po zakończeniu Kongresu Zjednoczeniowego Partii, cyt.: „Na terenie miasta Bydgoszczy w szkołach średnich można zauważyć ożywioną kampanię kleru przeciwko obecnej linii partii i członkom ZMP godzącą przez to w organizację. Szczególnie wyraźnie daje się to zauważyć w Seminarium i Liceum im. Kopernika w II Państwowym Gimnazjum i Liceum Żeńskim, oraz nastawienie antyorganizacyjne w Gimnazjum Handlowym i Krawieckim.

Ks. Prefekt Gim. Kopernika na lekcjach religii w czasie Kongresu mówił, że Partia i Rząd nie z klerem, a z Kościołem i religią walczą i kpiąco mówił, uderzyw-

szy jednego z uczniów książką w głowę, może i wy doniesiecie, że księża was biją. Poza tym ten sam ksiądz, o czym wie grono profesorskie, sprawdza w niedzielę i przy mszy obecność uczniów poszczególnych klas na nabożeństwie, stosując w ten sposób szantaż i przymus w stosunku do uczniów. Swoją propagandę antypaństwową uprawia w klasach, gdzie nie ma uświadomionych ZMP-owców, starając się w oczach innych ich ośmieszyć. W II Państwowym także ks. sprawdza obecność w kościele; często księża pytają na lekcjach, kto był w kościele albo robią egzamin z kazania itp., starając się wyłapać w ten sposób nieobecnych. Koło Sodalicii z tej szkoły omawia zagadnienia socjalizmu, marksizmu, komunizmu i materializmu, tłumacząc to po swojemu, aby spacyfikować i odsunąć od nowej ideologii młodzież, czynią to także i inne koła Sodalicii. Obecność na mszy aktywistki ZMP koleżanki Tadlewskiej, sprawdzał raz sam ksiądz chodząc wśród młodzieży w kościele. Harcerstwo na terenie szkoły jest wybitnie klerykalne i drużynowa tworzy pozory współpracy z ZMP, ale skupia naokoło siebie jak najwięcej młodzieży, która sympatyzuje z klerem...”.⁸⁸

7. Działalność przedszkoli katolickich

W 1945 r. zaczęły wznawiać swoją działalność przedszkola parafialne. W okresie od 1945 do 1948 r. w Bydgoszczy powstało 7 takich przedszkoli. Były to: Przedszkole pw. Świętej Rodziny przy ul. Staroszkolnej 10, Przedszkole pw. Aniołów Stróżów przy ul. Nakielskiej 47, Przedszkole pw. Świętego Antoniego przy ul. Leszczyńskiego 40, Przedszkole pw. Królowej Korony Polskiej przy ul. Fordońskiej 5, Przedszkole na terenie parafii Najświętszego Serca Pana Jezusa przy ul. 3 Września 3, Przedszkole na Czyżkówku przy ul. Koronowskiej 5 oraz Przedszkole pw. Świętej Barbary przy ul. Farnej 10.⁸⁹

Wszystkie powstałe przedszkola parafialne powinny na sformalizowanie swojej działalności uzyskać zezwolenia, w przypadku Bydgoszczy wydane przez Kuratorium Okręgu Pomorskiego w Toruniu. Podczas przeprowadzonej kwerendy archiwalnej udało się dotrzeć jedynie do dwóch takich zezwoleń. Pierwsze uzyskało w dniu 5 grudnia 1945 r. Przedszkole pw. Królowej Korony Polskiej. Drugie wydano w dniu 14 października 1946 r. dla Przedszkola pw. Św. Antoniego. Zezwolenia na prowadzenie przedszkoli wydawane były na podstawie ustawy 2, art. 2, ustawy z dnia 11 marca 1932 r. o prywatnych szkołach oraz zakładach naukowych i wychowawczych (Dz. U.R.P. Nr 33, poz. 343).⁹⁰

Władze państwowe dość wcześnie zaczęły dążyć do upaństwowienia przedszkoli katolickich. Informowały o tym władze Archidiecezji Gnieźnieńskiej, najprawdopodobniej w drugiej połowie 1946 r., cyt.: „...Jak wykazuje historia, wzrost przestępczości idzie zawsze w parze z usuwaniem Boga z przedszkoli i szkół, a ponieważ tendencje dzisiejszych władz szkolnych idą w kierunku, by powoli upaństwowić wszystkie przedszkola, dlatego w myśl Komisji Episkopatu, wszystkie przedszkola parafialne, czy też będące własnością zgromadzeń zakonnych, winien przejąć »Caritas«. Jest to wyraźnym życzeniem Kościoła oraz Jego Eminencji Ks. Kardynała Prymasa.

Ministerstwo Oświaty dąży do upaństwowienia wszystkich przedszkoli, chociaż z braku sił i funduszy na razie planu tego w zupełności zrealizować nie może”.

Potwierdzeniem tych słów były częste wypadki narzucania miesięcznej pensji przedszkolankom, a następnie proponowanie im przez władze państwowe podpisania umowy kontraktowej. Warto tutaj dodać, że rozmowy prowadzone były bez porozumienia z właścicielem, czyli Caritasem. Podpisanie kontraktu przez przedszkolankę godziło w statut, którego punkt 1 (paragraf 9) mówił, że tylko właściciel przedszkola zawiera i rozwiązuje umowy z kierowniczkami i wychowawczyniami. Dzięki umowie kontraktowej, zawartej z państwem, w myśl statutu pracodawcą stawało się państwo. Fakt ten dawał podstawy władzom szkolnym do postawienia zarzutu, iż statut przedszkola nie jest przestrzegany, co doprowadzić mogło do upaństwowienia przedszkola.⁹¹

Dużą ostrożnością, w obawie przed upaństwowieniem przedszkoli „Caritas”, wykazywano się w Bydgoszczy już na początku 1947 r. Potwierdzeniem tego stanu może być sprawa przyjęcia od władz państwowych subwencji na rzecz przedszkola „Caritas” przy ul. Leszczyńskiego 40 w Bydgoszczy.

W dniu 27 marca 1947 r. Inspektorat Szkolny w Bydgoszczy zorganizował zebranie, na którym powiadomiono kierowniczkę przedszkola „Caritas” przy ul. Leszczyńskiego 40, że każdemu przedszkolu Kuratorium udzieli subwencji, gdy jej kierownictwo odpowiednio przedstawi potrzeby przedszkola. Nie wiedząc, czy jest to kolejny krok ze strony władz w kierunku próby przejęcia przedszkoli katolickich, kierowniczka wystąpiła z polecenia ks. Czesława Rólskiego z prośbą o instrukcje odnośnie zaistniałej sytuacji do Kurii Metropolitalnej w Gnieźnie, a dokładniej do kierownika działu przedszkoli „Caritas”. W odpowiedzi Kuria Metropolitalna w Gnieźnie napisała, iż według instrukcji wydanej przez Ministra Oświaty w dniu 24 lipca 1946 r. w sprawie wychowania przedszkolnego, w której w paragrafie 11 pod-

punkt C znajdował się zapis, cyt.: „...pomoc państwowa przysługuje również instytucjom i towarzystwom, gdy właściciele zakładają przedszkola o charakterze publicznym”.⁹²

Nie udało się ustalić skali i dokładnych sum wszystkich subwencji państwowych przekazywanych na działalność przedszkoli „Caritas” w Bydgoszczy. Wiadomo natomiast, iż władze państwowe przekazały pewne kwoty pieniężne na ten cel. Przykładem może być przedszkole pw. Świętej Barbary przy ul. Farnej 10 w Bydgoszczy, które w 1948 r. otrzymało 75 tysięcy złotych z subwencji państwowych na ogólne wpływy 469 tysięcy złotych.⁹³

Istnieje ogromne prawdopodobieństwo, że pod koniec 1948 r. władze państwowe przystąpiły do próby upaństwowienia przedszkoli w Bydgoszczy. Pierwsza dość subtelna jak na władze państwowe akcja rozpoczęła się na przełomie października i listopada 1948 r., a celem było przedszkole prowadzone przez Siostry Elżbietanki pw. Świętej Rodziny przy ul. Staroszkolnej 10 w Bydgoszczy. Próbę likwidacji tego przedszkola przeprowadzono pod pozorem przejęcia budynku przez Zarząd Miejski Bydgoszczy na własne cele. Siostry miały opuścić budynek do 31 grudnia 1948 r. Żądanie wywołało oburzenie nie tylko wśród Sióstr Elżbietanek, które dom ten otrzymały na użytek od Magistratu Miasta Bydgoszczy w 1922 r., ale również wśród tamtejszego lokalnego społeczeństwa. Mieszkańcy dzielnicy Okole, w związku z tą sprawą zaczęli zbierać podpisy pod petycją, w której prosili Zarząd Miejski, aby cofnął swoje postanowienie w sprawie domu Sióstr Elżbietanek przy ul. Staroszkolnej 10. Gdy zebrano już około 1000 podpisów i delegacja miała ją przekazać do władz miejskich, petycję zarekwirowała MO, jednak ostatecznie trafiła do UB, które zajęło się tą sprawą. W tym celu wezwało do siebie siostrę Teresę, która poprosiła funkcjonariusza UB, aby listę przekazał do Prezydenta Miasta. Tenże prośbie siostry jednak kategorycznie odmówił.⁹⁴

---

* ks. Mieczysław Skonieczny, syn Tomasza i Marianny, urodził się 24 listopada 1882 r. w Bronisławiu (pow. strzeliński). Ukończył Gimnazjum św. Marii Magdaleny w Poznaniu, następnie rozpoczął studia w Seminarium Duchownym w Poznaniu i Gnieźnie. Wyświęcony został dnia 8 lutego 1908 r. W latach 1908–1909 pracował jako wikariusz w Bługowie (pow. wyrzyski), Jedlcu k. Pleszewa i Pakości. Następnie przeniesiony został do Gniezna, gdzie pracował jako wikariusz i mansonarz przy kościele Świętej Trójcy. Dnia 1 października 1917 r. został proboszczem parafii w Baszkowie pod Krotoszynem. W końcu 1918 r. został prezesem Rady Ludowej w Baszkowie. Był także członkiem Powiatowej Rady Ludowej w Krotoszynie. Brał udział w powstaniu wielkopolskim, za co został odznaczony. Od 1 października 1925 r. był proboszczem parafii Św. Trójcy w Bydgoszczy. Dzięki zaangażowaniu księdza w życie parafii wykonano polichromię w kościele, rozbudowano plebanię, założono cmentarz parafialny oraz zapro-

- jektowano Dom Katolicki. Ożywiło się również życie duchowe parafian. Z inicjatywy księdza w parafii powstało kilkanaście bractw, stowarzyszeń i towarzystw religijnych. Ks. Skonieczny założył i redagował Tygodnik Kościelny parafii Św. Trójcy oraz wydawał kalendarze duszpasterskie parafii Św. Trójcy. Podczas II wojny światowej najprawdopodobniej utrzymywał kontakty z AK. W tym trudnym czasie pomagał potrzebującym. Wysyłał paczki żywnościowe do oflagów i obozów koncentracyjnych. Wspierał duchowo i materialnie również swoich potrzebujących parafian. Po zakończeniu działań wojennych w Bydgoszczy, zajął się usuwaniem szkód poniesionych przez kościół i parafię Św. Trójcy. Od 21 marca 1945 r. do 20 lutego 1948 r. był radnym Tymczasowej Miejskiej Rady Narodowej, później po zmianie nazwy Miejskiej Rady Narodowej miasta Bydgoszczy. W 1952 r. papież Pius XII mianował ks. Skoniecznego Prałatem Domowym Jego Świątobliwości. Zmarł 1 kwietnia 1969 r. w Bydgoszczy. Szerzej zobacz: J. Kutta, *Skonieczny Mieczysław (1882-1969), ksiądz, prałat, proboszcz kościoła Św. Trójcy* [w:] *Bydgoski Słownik Biograficzny*, red. J. Kutta, Bydgoszcz 1998, t. 1, s. 97-99; W. Kotowski, *Ksiądz Prałat Mieczysław Skonieczny* [w:] J. Gołębiowski, *Pan jest moim pasterzem*, Bydgoszcz 1995, s. 23-27.
- 1 W. Kotowski, *Władze...*, s. 45 i 47; *Kościół katolicki w Bydgoszczy: kalendarium*, red. J. Kutta, Bydgoszcz 1997, s. 269; J. Kutta, *Skonieczny Mieczysław (1882-1969), ksiądz, prałat, proboszcz kościoła Św. Trójcy* [w:] *Bydgoski Słownik Biograficzny*, red. J. Kutta, Bydgoszcz 1998, t. 1, s. 97-99, zobacz też *Wiadomości Bydgoskie*, nr 22/1945, „Powołanie Tymczasowej Rady Narodowej miasta Bydgoszczy”; nr 24, s. 1, „Do pracy”, nr 24, s. 2, „Inauguracja prac Miejskiej Rady Narodowej w Bydgoszczy”.
  - 2 Archiwum Państwowe w Bydgoszczy (dalej cyt.: APB), Miejska Rada Narodowa w Bydgoszczy 1945-1950 (dalej MRNB), sygn. 2, protokół z VII posiedzenia MRNB z dnia 24 czerwca 1945 r.
  - 3 Tamże, sygn. 1, protokół z VII posiedzenia MRNB z dnia 14 VI 1945 r.
  - 4 Tamże, sygn. 1, protokół z XV posiedzenia MRNB z dnia 5 XII 1945 r.
  - 5 Tamże, sygn. 1, protokół z XVII posiedzenia MRNB z dnia 28 I 1946 r.
  - 6 Tamże, sygn. 6, protokół z XXXI posiedzenia MRNB z dnia 21 X 1947 r., sygn. 3, protokół z XXXIV posiedzenia MRNB z dnia 20 I 1948 r.
  - 7 Tamże, sygn. 3, protokół z XXXV posiedzenia MRNB z dnia 20 II 1948 r.
  - 8 Tamże, sygn. 3, protokół z XXXVI posiedzenia MRNB.
  - 9 APB, Pomorska Wojewódzka Rada Narodowa w Bydgoszczy (dalej: PWRN), sygn. 25, protokół z I posiedzenia PWRN z dnia 29 III 1945 r., zob. też: *Nowe Miscellanea...*, s. 52, 56.
  - 10 Tamże, sygn. 25, sygn. 26. Tam protokoły z posiedzeń PWRN w Bydgoszczy.
  - 11 Tamże.
  - 12 *Ilustrowany Kurier Polski* (dalej: IKP), nr 14/1946, s., „Komitet Pomocy Zimowej w Bydgoszczy”, *Ziemia Pomorska*, nr 14/1946, s. 4, „Komunikat Komitetu Pomocy Zimowej”.
  - 13 *Trybuna Pomorska*, nr 27/1946, s. 3, „Program Tygodnia Pomocy Zimowej w Bydgoszczy”.
  - 14 *Ziemia Pomorska*, nr 37/1946, s. 3, „Podziękowanie...”.
  - 15 *Ziemia Pomorska*, nr 306/1946, s. 6, „Dziś rozpoczęcie zbiórki na Akcję Pomocy Zimowej”.
  - 16 *Ziemia Pomorska*, nr 309/1947, s. 4, „Akcja Pomocny Zimowej rozpoczęta. Ukonstytuowanie się Miejskiego Komitetu Akcji w Bydgoszczy”.
  - 17 *Ziemia Pomorska*, nr 72/1945, s. 4, „Zapoczątkowanie tygodnia PCK”.
  - 18 *Ziemia Pomorska*, nr 280/1946, s. 4, „Jaka młodzież - takie społeczeństwo. Jubileuszowy zjazd Kół Młodzieży PCK postanowił ufundować sierociniec dla dzieci Warszawy”.
  - 19 *Ziemia Pomorska*, nr 13/1945, s. 4, „Prace i zadania Związku Zachodniego. Opieka nad wygnaniami i oczyszczenie życia z naleciałości niemieckich”.
  - 20 IKP, nr 96/1946, s. 5, „Bydgoski Komitet pomocy powodzianom”.
  - 21 IKP, nr 54/1948, s. 5, „Powiatowy Komitet do walki z alkoholizmem powstał w Bydgoszczy”.
  - 22 *Ziemia Pomorska*, nr 6/1945, s. 4, „Otwarcie biblioteki w okręgu Wielkie Bartodzieje”; nr 52/1945, s. 8, „Uroczyste otwarcie przedszkola w Jachcicach”; nr 92/1945, s. 4, „Otwarcie Rozgłośni Polskiego Radia w Bydgoszczy”; nr 95/1945, s. 3, „Otwarcie rozgłośni pomorskiej w Bydgoszczy”; nr 164/1945, „W trosce o najmłodszych”; nr 238/1945, s. 5, „Nowa placówka PCK”; nr 248/1945, s. 6, „Otwarcie świetlicy w ZEOP (Zjednoczenie Elektrowni Okręgu Pomorskiego); nr 69/1946, s. 3, „BDK w Bydgoszczy”; nr 69/1946, s. 4, „Tam, gdzie powstają stalowe rumaki”; nr 101/1946, s. 3, „Muzeum miasta Bydgoszczy”; nr 295/1946, s. 5, „Uroczystość otwarcia świetlicy w woj. oddziale Centrali Produktów Naftowych”; nr 3/1947, s. 5, „Otwarcie nowej placówki przemysłowej w Bydgoszczy”; nr 23/1947, s. 4, „Poświęcenie gmachu Resursy Kupieckiej”; nr 24/1947, s. 5, „W dniu poświęcenia Resursy Kupieckiej”.

- wznawia świetne tradycje”; nr 26/1947, s. 4, „Otwarcie Resursy Kupieckiej. Władze i społ. O pracy naszego kupiectwa”; nr 249/1947, s. 5, „Otwarcie Średniej Szkoły Zawodowej przy Warsztatach Kolejowych PKP w Bydgoszczy”; nr 291/1947, „Pierwsze w Polsce gimnazjum farmaceutyczne powstało w Bydgoszczy”; nr 308/1947, „Potężna placówka w dzielnicy robotniczej. Nowy dom zdrowia na Szwederowie. Min. dr Sztachelski dokonał otwarcia wzorowego Ośrodka Zdrowia w Bydgoszczy”; IKP, nr 344/1946, s. 7, „Nie ma bezdomnej sierotki. Otwarcie Miejskiego Domu Małego Dziecka”; nr 340, s. 4, „Poświęcenie kamienia węgielnego pod nowy gmach teatru miejskiego”; nr 255/1948, s. 5, „Poświęcenie szkoły w Siernieczku”; nr 321/1948, s. 3, „Poświęcenie harcówki i otwarcie świetlicy”.
- ²³ Ziemia Pomorska, nr 49/1945, s. 3, „Manifestacja żałobna ku czci śp. Rajmunda Pałubickiego. Pogrzeb ofiary mordu AK w Bydgoszczy”; nr 95/1945, s. 4, „Pogrzeb śp. chor. Józefa Dryczy”; nr 153/1946, s. 3, „Manifestacyjny pogrzeb poległych milicjantów”; nr 30/1947, s. 4, „Manifestacyjny pogrzeb dwóch milicjantów”; IKP, 117/1946, s. 5, „W obecności przedstawicieli władz i tłumów społeczeństwa zwłoki zamordowanych milicjantów złożono do grobu. Manifestacyjny kondukt przeszedł Alejami 1 Maja”. Trybuna Pomorska nr 99/1946, s. 1-2, „Bydgoszcz potępia bratobójców z NSZ. Manifestacyjny pogrzeb zamordowanych milicjantów”; nr 104/1946, s. 10, „Echa manifestacyjnego pogrzebu pomordowanych Milicjantów przez bandę NSZ”.
- ²⁴ Trybuna Pomorska, nr 104/1946, s. 10, „Echa manifestacyjnego pogrzebu pomordowanych Milicjantów przez bandę NSZ”.
- ²⁵ J. Żaryn, *Kościół wobec władzy komunistycznej w Polsce 1945-1953. Opór i przetrwanie* [w:] *Polacy wobec przemocy 1944/45-1956*, red. B. Otwinowska, J. Żaryn, Warszawa 1996, s. 187, zobacz też: L. Kubik, *Kościół w latach przełomu*, „Zeszyty Historyczne WiN-u”, nr 6, 1995, s. 124-125.
- ²⁶ J. Żaryn, *Kościół wobec władzy...*, s. 187.
- ²⁷ Ziemia Pomorska, 145/1945, s. 4, „Uroczysty obchód 6. rocznicy krwawej niedzieli”; 148/1945, s. 3, „Potężna manifestacja żałobna w Bydgoszczy w szóstą rocznicę tzw. krwawej niedzieli”; 226/1945, s. 2, „Bydgoszcz w hołdzie pomordowanym”; 228/1945, s. 3, „Potężne manifestacje żałobne”; 291/1946, s. 4, „Szczątki zamordowanych na Starym Rynku spoczęły na cmentarzu Bohaterów przy Wzgórzu Wolności”; 298/1946, s. 6, „Bydgoszcz w hołdzie swoim męczennikom. Dziś na Starym Rynku złożona zostanie płyta pamiątkowa”; 306/1946, s. 6, „Manifestacyjny pogrzeb ofiar hitlerowskich”; 113/1947, s. 6, „Przed żałobną manifestacją Bydgoszczy. Pogrzeb męczenników ekshumowanych w Dolinie Śmierci odbędzie się 10 maja br.”; 124/1947, s. 4, „Program uroczystości pogrzebowych na Starym Rynku”; 127/1947, s. 4, „Z Doliny Śmierci na Cmentarz Bohaterów. Wielotysięczne rzesze bydgoszczan wzięły udział w uroczystościach pogrzebowych”; 241/1947, s. 6, „Rocznice krwawej niedzieli obchodzimy 6 września br. w nastroju powagi”; 266/1947, s. 8, „Pogrzeb zamordowanych bydgoszczan”, 160/1948, s. 4, „Wieczny pomnik niemieckich okrucieństw. Pogrzeb 105 dalszych ofiar hitlerowskiego terroru na Wzgórzu Wolności”; 246/1948, s. 4, „Bydgoszcz w hołdzie bohaterom narodowym. Tłumy społeczeństwa protestowały przeciw barbarzyństwu niemieckiemu”; IKP, 124/1946, „Program uroczystości żałobnych na Starym Rynku”; 127/1946, s. 7, „Jesteście pomnikiem narodu bohaterów. Społeczeństwo bydgoskie uczciło godnie męczenników za sprawę narodową”; 245/1946, s. 5, „Uroczysty obchód rocznicy krwawych dni w Bydgoszczy”; 290/1946, s. 8, „Dziś uroczystości na Wzgórzu Wolności”; 291/1946, s. 6, „Zwłoki 33 ofiar zbrodni hitlerowskich spoczęły na Cmentarzu Bohaterów”; 299/1946, s. 5, „Miejsce uświęcone męczeńską krwią Polaków, którzy walczyli za wolność. Miejsce mordów upamiętniła pamiątkowa płyta. Przebieg uroczystości Święta Zmarłych”; 308/1946, s. 5, „Pogrzeb ofiar terroru hitlerowskiego na Wzgórzu Wolności”; 127/1947, s. 7, „Jesteście pomnikiem narodu bohaterów. Społeczeństwo bydgoskie uczciło godnie męczenników za sprawę narodową”; 217/1947, s. 11, „Dalsze ekshumacje pomordowanych bydgoszczan”; 245/1947, s. 10, „Manifestacyjne uroczystości żałobne na Starym Rynku”; 266/1947, s. 10, „Na cmentarzu pomniku spoczęły prochy męczenników bydgoskich. Manifestacyjny pogrzeb na Wzgórzu Wolności”; 274/1947, s. 5, „Manifestacyjny pogrzeb na Cmentarzu Bohaterów”; 159/1948, s. 5, „Bydgoszcz oddała hołd ofiarom terroru hitlerowskiego. Pogrzeb na Wzgórzu Wolności”, 245/1948, s. 3, „Zginęli śmiercią męczeńską. Bydgoszcz uczciła bohaterów pomordowanych przez siepaczy hitlerowskich”; 301/1948, s. 4, „Bydgoszcz godnie uczciła pamięć poległych i pomordowanych bohaterów”, Trybuna Pomorska, 123/1945, s. 4, „W przededniu wielkich manifestacji żałobnych w Bydgoszczy”; 136/1945, s. 3, „Bydgoszcz złożyła hołd swoim męczennikom”; 126/1947, s. 5, „Pogrzeb męczenników z Doliny Śmierci; Wielkie uroczystości żałobne w Bydgoszczy”.

- 28 Ziemia Pomorska, nr 72/1945, s. 4, „Uroczyste procesje Bożego Ciała”; nr 166/1946, s. 3, „Szlakiem 700 lat tradycji. Dzień Bożego Ciała zgromadził u stóp ołtarzy Pańskich wielotysięczne tłumy”; nr 152/1947, s. 3, „Manifestacyjna procesja Bożego Ciała w stolicy Pomorza”; nr 145/1948, „Święto Bożego Ciała w stolicy Pomorza. Tłumny udział katolickiego społeczeństwa w uroczystości głównej procesji parafii farniej”; zob. też: Ziemia Pomorska, nr 165/1946, s. 4, „Dzisiejsze uroczystości Święta Bożego Ciała w Bydgoszczy”; nr 150/1947, „Procesje Bożego Ciała w parafiach bydgoskich”; nr 155/1947, „W trzech bydgoskich parafiach odbyły się w niedzielę procesje Bożego Ciała”; nr 156/1947, s. 3, „Uroczysta procesja Bożego Ciała w Jachcicach”; nr 144/1948, s. 4, 5, „Dziś procesje Bożego Ciała w stolicy Pomorza. Tłumny udział katolickiego społeczeństwa w uroczystości głównej procesji parafii farniej”; nr 148/1948, s. 2, „W trzech parafiach bydgoskich odbyły się uroczyste tradycyjne procesje Bożego Ciała”. IKP, 164/1946, s. 7, „Program uroczystości Bożego Ciała w Bydgoszczy”; nr 166/1946, s. 3, „Twoja cześć, chwała... Imponujące manifestacje katolickiej Bydgoszczy”; nr 151/1947, s. 7, „Uroczystości Bożego Ciała w parafiach bydgoskich”; nr 155/1947, s. 3, „Uroczysta procesja Bożego Ciała w trzech parafiach bydgoskich”; 156/1947, s. 5, „Pierwsza w dziejach Jachcic uroczystość Bożego Ciała”; 144/1948, s. 7, „Hołd katolickiej Bydgoszczy w procesji Bożego Ciała. Przyjazd JE Ks. biskupa dr. Bernackiego”; nr 145/1948, s. 7, „Niedzielne procesje Bożego Ciała w parafiach bydgoskich”.
- 29 MG, akta kościoła jezuickiego pw. św. Andrzeja Boboli, Dekret z dnia 23 sierpnia 1946 r. wydany przez Prymasa Polski Augusta Hłonda.
- 30 IKP, nr 175/1946, s. 5, „Wspaniała manifestacja katolickiej Bydgoszczy. OO. Jezuici przejmują kościół Św. Krzyża”.
- 31 R. Gryz, *Państwo a Kościół...*, s. 78.
- 32 Ziemia Pomorska, 120/1946, s. 5, „Trzeci Maj w Bydgoszczy upłynął pod znakiem modlitw za Ojczyznę. Podniosła Msza św. na błoniach”. IKP, 120/1946, s. 2, „Dzień Święta Narodowego w Bydgoszczy minął pod znakiem „święta książki”. Trybuna Pomorska, 99/1946, s. 6, „Program święta 1 i 3 Maja w Bydgoszczy”; 102/1946, s. 7, „Uroczystości 3 Maja w Bydgoszczy”. Więcej na temat defilady 3 Maja w 1946 r. zobacz też: A. M. Trzecieliński, F. Władyszewski, *Wspomnienia o manifestacji harcerskiej 3 Maja 1946 r. w Bydgoszczy* (do druku przygotował Marian Pawlak), „Kronika Bydgoska”, nr XVIII, 1997, s. 293-298; T. Maciejewska-Janke, *List otwarty dotyczący manifestacji harcerzy 3 Maja 1946 r. w Bydgoszczy*, „Kronika Bydgoska”, nr XIX, 1998, s. 444-447; K. Fiedler, *Szkolna „defilada” trzeciomajowa 1946 r. w Bydgoszczy*, „Kronika Bydgoska”, nr XIX, 1998, s. 448-449.
- 33 Ziemia Pomorska, 99/1945, s. 4, „Święto Młodzieży”.
- 34 Ziemia Pomorska, 169/1945, s. 3, „Przed Dniem Spółdzielczości”; 171/1945, s. 4 „Dzisiaj Dzień Spółdzielczości”; 263/1946, s. 6, „Dzień Spółdzielczości w Bydgoszczy. Program uroczystości i imprez”; 265/1946, s. 5, „29 września 1946 roku w Bydgoszczy. Pod tęczowym sztandarem”; IKP, 266/1946, s. 5, „Piękny przebieg tradycyjnego Dnia Spółdzielczości w Bydgoszczy”. Trybuna Pomorska, 234/1946, s. 4, „Imponujący przebieg »Dnia Spółdzielczości« w Bydgoszczy”.
- 35 Ziemia Pomorska, 53/1945, „Dzień Zwycięstwa w Bydgoszczy”; 90/1945, s. 3, „Manifestacyjny obchód Dnia Zwycięstwa”; 122/1946, s. 5, „Program Święta Zwycięstwa. Defilada organizacji społecznych”; 125/1946, s. 3, „Defilada zwycięstwa była manifestacją uczuć stolicy Pomorza do Wojska Polskiego”. IKP, 125/1946, s. 3, „Obchody Rocznicy Zwycięstwa w Bydgoszczy. Capstrzyk – Msza św. – Defilada – Akademia”. Trybuna Pomorska, 106/1946, s. 2, „Bydgoszcz w dniu Święta Zwycięstwa manifestuje swą miłość do Wojska Polskiego”.
- 36 Ziemia Pomorska, 94/1945, s. 3, „Bydgoszcz ślubuje wierność morzu”; 200/1946, s. 3 „Święto Morza”; 132/1947, s. 4, „Przed Świętem Morza w Bydgoszczy. Woj. Komitet Wykonawczy „Święta Morza” przystępuje do pracy”. IKP, 127/1946, s. 6, „Święto Morza w Bydgoszczy”; 203/1946, s. 5, „Z uroczystości Święta Morza w Bydgoszczy. Cały Naród jednoczy się przy Morzu”.
- 37 Ziemia Pomorska, 152/1946, s. 3, „Święto Ludowe na Pomorzu. Msza św. połowa na błoniach bydgoskich”; 156/1946, s. 3, „100 tys. chłopów pomorskich brało udział w obchodzie Święta Ludowego. Uroczystości w Bydgoszczy, Chojnicach, Toruniu i Skępem”. IKP, Trybuna Pomorska, 133/1946, s. 3, „Pomorze pod znakiem Święta Ludowego; około 100 tys. ludzi brało udział w potężnych manifestacjach na terenie całego województwa”.
- 38 Ziemia Pomorska, 219/1946, s. 3, „Prezydent Bierut przybędzie do Bydgoszczy 1 września. Wielka rewia lotnictwa i dekoracja Bydgoszczy Krzyżem Grunwaldu zakończy uroczystości jubileuszowe”; 235/1946, s. 5, „Wielki dzień w Bydgoszczy. Program uroczystości Święta

- Lotnika”; 238/1946, s. 3, „Z myślą zatopioną w przeszłość – z troską o przyszłość. Chwała dni minionych – dzieło dni naszych. Nadanie miastu Krzyża Grunwaldu – wręczenie sztandaru IV Pułkowi Lotniczemu”; 244/1947, s. 6, „Program Święta Lotnictwa i Święta Reformy Rolnej”; 248/1947, s. 6, „Święto Lotnictwa, Święto Reformy Rolnej, Święto Dożynek”; 241/1948, s. 5, „12 września – Święto Lotnicze”. IKP, 238/1946, s. 1, „Wspaniały przebieg »Święta Lotnika« w Bydgoszczy. Marszałek Rola-Żymierski i attachés wojskowi przyjmują rewię wojsk lądowych i lotniczych. Krzyż Grunwaldu dla miasta Bydgoszczy – Odślonięcie tablicy pamiątkowej 600-lecia – Poświęcenie sztandaru 4 pułku lotniczego”; 246/1947, s. 5, „Niewidziane dotąd tłumy widzów były świadkami dożynek i wspaniałych popisów lotniczych. Bydgoski pułk lotniczy odznaczony Krzyżem Virtuti Militari”. Trybuna Pomorska, 207/1946, s. 1, „Polskie Skrzydła na straży polskiego nieba. Święto odrodzonego lotnictwa w Bydgoszczy”.
- ³⁹ Ziemia Pomorska, nr 5/1945, s. 1, „Uroczystości wojskowe w Bydgoszczy”, nr 6/1945, s. 2, „Zwycięski powrót. Wojsko Polskie w Bydgoszczy”.
- ⁴⁰ Ziemia Pomorska, nr 12, s. 4, „Otwarcie Wojskowej Szkoły Szoferskiej w Bydgoszczy”.
- ⁴¹ Ziemia Pomorska, nr 143/1945, s. 4, „Wręczenie sztandaru”.
- ⁴² Ziemia Pomorska, nr 86/1945, s. 4, „Święto 14 Dywizji Bydgoskiej”; nr 192/1945, s. 4, „Święto Dywizji Pomorskiej”; nr 196/1945, s. 1, „Społeczeństwo i wojsko pod wspólnymi sztandarami”. IKP, nr 10/1945, s. 1, „Pomorze daje wyraz swej miłości dla armii. Potężna manifestacja na cześć Marszałka jako symbolu ukochanego przez Naród Wojska Polskiego”. Trybuna Pomorska, nr 104/1945, s. 4, „Przed Świętem Dywizji Bydgoskiej”; nr 106/1945, „Program wielkich uroczystości Bydgoszczy”; nr 108/1945, s. 1, „Naczelny Wódz WP Marszałek Michał Rola-Żymierski w Bydgoszczy. Jedność narodu z wojskiem. Uroczystość wręczenia Sztandarów Dywizji Pomorskiej”. Robotnik Pomorski, nr 137/1945, s. 1, „Prezydent KRN ob. Bierut i Marszałek Rola-Żymierski w Bydgoszczy”.
- ⁴³ Ziemia Pomorska, nr 223/1945, s. 3, „Oficerska Szkoła Samochodowa”; nr 227/1945, s. 3, „Święto Podchorążego. W Oficerskiej Szkole Samochodowej”. Trybuna Pomorska, nr 132/1945, s. 4, „W dniu Święta Podchorążego; sztandar dla bydgoskiej Oficerskiej Szkoły Samochodowej”; nr 134/1945, s. 3, „Bydgoszcz uczciła rocznicę powstania listopadowego. Udział gen. broni Świerczewskiego w Święcie Podchorążych w Bydgoszczy – Akademia w Robotniczym Domu Kultury”.
- * **ks. Władysław Gimeza**, syn Jana i Marianny z domu Lizak, urodził się 12 kwietnia 1909 r. w parafii Szczurowa k. Brzeska. Od 1921 r. uczył się w Małym Seminarium Księży Misjonarzy w Krakowie. Dnia 27 września 1925 r. wstąpił do Zgromadzenia Księży Misjonarzy i kontynuował naukę w Stradomiu. Następnie studiował w Instytucie Zgromadzenia. Wyświęcony na kapłana został dnia 4 grudnia 1932 r., po czym wyjechał na misje do Shuntehfu w Chinach. Tam rozchorował się na chińską chorobę oczu – trachombę, co zmusiło go do powrotu do kraju w 1934 r. Po powrocie do Polski krótko przebywał w Warszawie, skąd skierowany został do Pabianic, gdzie pracował do 28 lutego 1938 r. Przeniesiony do Bydgoszczy, rozpoczął tu pracę 1 marca 1938 r. Podczas okupacji kilkakrotnie aresztowany, został zmuszony przez gestapo do opuszczenia Bydgoszczy, co nastąpiło dnia 20 sierpnia 1940 r. Wyjechał do Tarnowa, gdzie pracował jako misjonarz ludowy. Do Bydgoszczy powrócił już jako proboszcz i superior dnia 15 marca 1945 r. Od dnia 1 września 1957 r. do dnia 1 września 1972 r., był administratorem parafii św. Anny we Wrocławiu. Ze względu na zły stan zdrowia powrócił do Bydgoszczy i zamieszkał w domu Zgromadzenia. Zmarł 5 listopada 1973 r.
- * **ks. Jan Nepomucen Konopczyński**, syn Jana i Anny z domu Lewandowskiej, urodzony 24 kwietnia 1883 r. w Dalewie (pow. kościański), uczęszczał do szkoły obywatelskiej i gimnazjum w Rawiczu, skąd przeniósł się do gimnazjum Wiktorii Augustyny w Poznaniu, gdzie zdał egzamin dojrzałości. Po maturze przez krótki czas studiował na wydziale filologicznym uniwersytetu w Halle, jednak już w 1907 r. wstąpił do Seminarium Duchownego w Poznaniu. Dnia 22 stycznia 1911 r. w Gnieźnie przyjął święcenia kapłańskie. Po święceniach pracował jako wikariusz w kilku miejscowościach Archidiecezji Gnieźnieńskiej, w Kucharkach, Baszkowie, Łęknie, Wrześni, Chlewiskach i w Pobiedziskach. Dnia 1 lipca 1917 r. został wikariuszem w parafii śś. Marcina i Mikołaja w Bydgoszczy. Od 1918 r. opiekował się mieszkańcami Szwederowa. Dnia 1 kwietnia 1920 r. został mu przydzielony przez bp. Edmunda Dalbora okręg duszpasterski Szwederowo. Tam zorganizował kuchnię dla biednych i ochronkę oraz tymczasowy kościół. Dnia 1 maja 1924 r. objął w administrację nowo utworzoną parafię Matki Boskiej Nieustającej Pomocy w Bydgoszczy. Tam przyczynił się do wybudowania kościoła parafialnego, plebanii, domu Sióstr Elżbieta-

nek i ochronki. W 1924 r. otrzymał z rąk Prymasa Augusta Hłonda instytucję kanoniczną na beneficjum parafii MBNP. Dnia 13 marca 1931 r. został wybrany przez Radę Miasta III honorowym radcą miejskim. W październiku 1931 r. przyznano ks. K. decernat Bibliotek Miejskiej i Biblioteki Ludowej. Po wybuchu II wojny światowej, aresztowany przez gestapo 6 listopada 1939 r., oskarżany o wydawanie broni Polakom w dniu 3 września 1939 r., z braku dowodów 12 listopada zwolniony. Podczas wojny wielokrotnie łamał rozporządzenia hitlerowskie, np. spowiadając po polsku. W tym trudnym czasie dzielił także pomocy duchowej i materialnej swym parafianom. Po zakończeniu wojny dnia 22 marca 1945 r. został dziekanem Bydgoszczy, 6 kwietnia 1946 r. mianowany został kanonikiem honorowym Metropolitalnej Kapituły Prymasowskiej w Gnieźnie. Dnia 15 września 1946 r. objął zarząd nad parafią Najświętszego Serca Pana Jezusa w Bydgoszczy. Dnia 23 października 1950 r. aresztowany przez UB. Ostatecznie zwolniony 9 stycznia 1951 r. Zmarł 17 lipca 1961 r. w Bydgoszczy. W 1931 r. odznaczony został Złotym Krzyżem Zasługi, „Za zasługi na polu pracy społecznej”.

- 44 Ziemia Pomorska, nr 238/1946, s. 3, „Z myślą zatopioną w przeszłość – z troską o przyszłość. Chwała dni minionych – Dzieło dni naszych. Nadanie miastu Krzyża Grunwaldu – wręczenie sztandaru IV Pułkowi Lotniczemu”. Trybuna Pomorska, nr 207/1946, s. 1, „Polskie Skrzydła na straży polskiego nieba. Święto odrodzonego lotnictwa w Bydgoszczy”.
- 45 Ziemia Pomorska, nr 281/1946, s. 4, „Przysięga młodych żołnierzy w 2. bydgoskim Pułku Samochodowym”; IKP, nr 287/1946, s. 11, „Uroczystości pułku samochodowego”.
- 46 Ziemia Pomorska, nr 156, 1945, s. 3, „Uroczyste otwarcie II Kursu Szkoły Podoficerskiej MO w Bydgoszczy”.
- 47 Ziemia Pomorska, nr 162/1945, s. 4, „Przed Dniem Milicjanta”, nr 178/1945, s. 3, „W rocznicę utworzenia Milicji”. Trybuna Pomorska, nr 90/1945, s. 4, „Program obchodu Dnia Milicjanta”; nr 122/1945, Kronika Bydgoska: „Dzień Milicjanta w Bydgoszczy”.
- 48 Ziemia Pomorska, nr 273/1946, s. 4, „Na Pomorzu obchodzono uroczyste Święto Milicjanta. Uroczystości w Bydgoszczy – Defilada i Akademia”. IKP, nr 273/1946, s. 5, „Przebieg uroczystości milicyjnych w Bydgoszczy”. Trybuna Pomorska, nr 240/1946, s. 5, „Milicjant – strażnik porządku i bezpieczeństwa. Uroczyste przebieg Święta Milicjanta w Bydgoszczy”.
- 49 Ziemia Pomorska, nr 141/1947, s. 5, „Dzisiaj uroczyste wręczenie sztandaru WBW, MO, ORMÓ”; nr 142/1947, s. 3, „Wręczenie sztandarów WBW, MO i ORMÓ. Piękna karta w historii Pomorza zapisana w dniu 25 V 1947 r. przez społeczeństwo jako wieczysty dowód uznania dla obrońców ładu i porządku”. Trybuna Pomorska, nr 142/1947, s. 4, „Społeczeństwo swoim obrońcom. Uroczyste wręczenie sztandarów WBW, MO i ORMÓ w Bydgoszczy”.
- 50 Ziemia Pomorska, nr 72/1948, s. 5, „Rekolekcje w kościele Klarysek”.
- 51 R. Gryz, *Państwo a Kościół...*, s. 85–86. Szerzej na temat działalności organizacji katolickich po II wojnie światowej pisze: T. Biedroń, *Organizacje młodzieży katolickiej w Polsce w latach 1945–1953*, Kraków 1991.
- 52 KMG, Stowarzyszenia i Bractwa 1842–1960.
- 53 R. Kuczma, *Mała encyklopedia* – hasło „Caritas”, „Kalendarz Bydgoski”, R. XXVI, 1993, s. 58.
- 54 APB, Caritas, sygn. 135, sprawozdanie Bydgoskiego Okręgu „Caritas” za czas od września 1945 r. do maja 1948 r., sprawozdania z akcji charytatywnej Bydgoskiego Okręgu „Caritas” za rok 1945/46, sprawozdanie Bydgoskiego Okręgu „Caritas” za rok 1947.
- 55 IKP, 272/1946, s. 8, „Caritas prosi...”, 272/1946, s. 8, „Caritas w trosce o dzieci”; 273/1947, s. 3, „Caritasowy Tydzień Miłosierdzia”; 273/1947, s. 11, „III Tydzień Miłosierdzia”; 262/1948, s. 5, „Tydzień Miłosierdzia”. Ziemia Pomorska, 271/1946, s. 5, „Caritas w trosce o dziecko. Od 6 do 13 października odbędzie się Tydzień Miłosierdzia”; 279/1946, s. 7, „W trosce o dziecko. Akademia na zakończenie Caritasu”; 301/1946, s. 4, „Wyniki akcji Tygodnia Miłosierdzia”; 272/1947, s. 5, „Ratujmy człowieka. Pod tym hasłem rozpoczyna się III Tydzień Miłosierdzia”; 313/1947, s. 4, „Sprawozdanie z Tygodnia Miłosierdzia”.
- 56 IKP, „III Tydzień Miłosierdzia”. Ziemia Pomorska, 272/1947, s. 5, „Ratujmy człowieka. Pod tym hasłem rozpoczyna się III Tydzień Miłosierdzia”.
- 57 IKP, 272/1946, s. 8, „Caritas w trosce o dzieci”. Ziemia Pomorska, 271/1946, s. 5, „Caritas w trosce o dziecko. Od 6 do 13 października odbędzie się Tydzień Miłosierdzia”.
- 58 APB, Caritas, sygn. 135, sprawozdanie Bydgoskiego Okręgu „Caritas” za czas od września 1945 r. do maja 1948 r.

- 59 APB, Caritas, sygn. 135, sprawozdania z akcji charytatywnej Bydgoskiego Okręgu „Caritas” za rok 1945/46.
- 60 APB, Caritas, sygn. 135, sprawozdanie Bydgoskiego Okręgu „Caritas” za 1947 r.
- 61 APB, Caritas, sygn. 39, protokół z walnego zebrania Bydgoskiego Okręgu „Caritas” z dnia 9 stycznia 1949 r.; Jakże środki uzyskał Bydgoski Okręg „Caritas” w 1948 r.
- 62 APB, Caritas, sygn. 39, Wydano...
- 63 APB, Caritas, sygn. 135, sprawozdanie Bydgoskiego Okręgu „Caritas” za rok 1947.
- 64 IKP, nr 10/1946, s. 5, „Nasze kolędy w Kościele katolickim”; nr 30/1946, s. 7, „Wenta karnawałowa Stowarzyszenia Pań Miłosierdzia...”; nr 41/1946, s. 7, „Tłusty czwartek”; nr 51/1946, s. 10, „25 lat pracy Stowarzyszenia Pań Miłosierdzia par. św. Wincentego à Paulo”; nr 75/1946, s. 6, „Z życia organizacji bydgoskich: Czyn...”; nr 77/1946, s. 5, „Działalność Stowarzyszenia Pań Miłosierdzia”, nr 88/1946, s. 9, „Stowarzyszenie Pań Miłosierdzia przy par. św. Wojciecha...”; nr 93/1946, s. 5, „Bilans pracy Stowarzyszenia Pań Miłosierdzia przy par. NSJ”; nr 94/1946, s. 19, „Nowe władze Stowarzyszenia Pań Miłosierdzia przy par. Św. Trójcy”; nr 95/1946, s. 5, „Stowarzyszenie Pań Miłosierdzia przy par. św. Wincentego...”; nr 96/1946, s. 5, „Stowarzyszenie Pań Miłosierdzia przy par. św. Wojciecha...”; nr 110/1946, s. 3, „Czyn godny naśladowania”; nr 125/1946, s. 3, „Koncert religijny z udziałem solistów”; nr 129/1946, s. 5, „Z działalności Stowarzyszenia Pań Miłosierdzia”, nr 132/1946, „Polscy kompozytorzy w hołdzie Maryi”; nr 156/1946, „Z życia organizacji bydgoskich: Walne zebranie...”; nr 218/1946, s. 7, „Stowarzyszenie Pań Miłosierdzia przy parafii farnej...”; nr 253/1946, s. 7, „Stowarzyszenie Pań Miłosierdzia na Bielawkach...”; nr 271/1946, s. 6, „Stowarzyszenie Pań Miłosierdzia przy parafii NSPJ...”; nr 325/1946, s. 7, „Koncert jubileuszowy w kościele NSPJ”; nr 350/1946, s. 5, „Obchody gwiazdkowe”; nr 351/1946, s. 7, „Obchody gwiazdkowe”; nr 30/1947, s. 7, „Wenta karnawałowa”; nr 41/1947, s. 7, „Tłusty czwartek...”, nr 51/1947, s. 10, „25 lat pracy Stowarzyszenia Pań Miłosierdzia par. św. Wincentego à Paulo”; nr 77/1947, s. 5, „Działalność Stowarzyszenia Pań Miłosierdzia”; nr 88/1947, s. 9, „Stowarzyszenie Pań Miłosierdzia ofiarom powodzi...”; nr 93/1947, s. 5, „Bilans pracy Stowarzyszenia Pań Miłosierdzia przy parafii NSJ”; nr 95/1947, s. 5, „Stowarzyszenie Pań Miłosierdzia przy parafii św. Wincentego...”; nr 96/1947, s. 5, „Stowarzyszenie Pań Miłosierdzia przy parafii św. Wojciecha...”; nr 313/1947, s. 5, „Rogalik Świętomarciński”; nr 355/1947, s. 5, „Gwiazdka dla biednych w parafii na Okolu”; nr 17/1948, s. 6, „Serca zawsze otwarte na biedę i nędzę. Z działalności Pań spod znaku Wincentynowskiego”; nr 27/1948, s. 5, „Szwederowo pamięta o swoich biednych”; nr 63/1948, s. 5, „Z walnego zebrania pań miłosierdzia. Działalność charytatywna na terenie parafii Św. Trójcy w Bydgoszczy”; nr 78/1948, s. 5, „Wenta z loterią”. Ziemia Pomorska, nr 23/1946, s. 5, „Piękny koncert religijny”; nr 132/1946, s. 3, „Polscy kompozytorzy w hołdzie Maryi. Wielki koncert religijny w niedzielę 19 bm.”; nr 254/1946, s. 5, „Co, gdzie, kiedy: Stowarzyszenie Pań...”; nr 304/1946, s. 5, „Rogalik świętomarciński w parafii farnej”; nr 96/1947, s. 4, „Co, gdzie, kiedy: Stowarzyszenie Pań...”; nr 314/1947, s. 5, „Stowarzyszenie Pań Miłosierdzia...”; nr 334/47, s. 4, „Stowarzyszenie Pań św. Wincentego...”; nr 1/1948, s. 9, „Gwiazdka dla biednych parafii św. Wojciecha na Okolu”; nr 6/1948, s. 7, „W darze gwiazdkowym”; nr 30/1948, s. 6, „Stowarzyszenie Pań Miłosierdzia...”; nr 76/1948, s. 4, „Stowarzyszenie Pań Miłosierdzia...”; nr 187/1948, s. 4, „Wenta Towarzystwa Pań św. Wincentego...”.
- 65 J. Żaryn, *Kościół a władza...*, s. 157–158, porównaj R. Gryz, *Państwo a Kościół...*, s. 86–87.
- 66 IKP, nr 32/1946, s. 9, „Podwójna uroczystość w miejskim Gimnazjum i Liceum w Bydgoszczy”; nr 126/1947, s. 7, „Uroczystość sodalicyjna przy Gimnazjum Kupieckim”. Ziemia pomorska, nr 32/1947, s. 5, „Podwójna uroczystość w miejskim Gimnazjum i Liceum w Bydgoszczy”.
- 67 R. Gryz, *Państwo a Kościół...*, s. 79.
- 68 K. H. Jabłoński, *Aspekty prawne nauczania religii w Polsce Ludowej*, „Zeszyty Naukowe Uniwersytetu Jagiellońskiego. Studia Religioznawcze”, Warszawa – Kraków 1983, z. 9, s. 68; J. Żaryn, *Kościół wobec władzy...*, s. 197, zobacz też: H. Konopka, *Religia w szkołach Polski Ludowej. Sprawa nauczania religii w polityce państwa 1944–1961*, Białystok 1995.
- 69 R. Gryz, *Państwo a Kościół...*, s. 79.
- 70 K. H. Jabłoński, *Aspekty prawne nauczania...*, s. 69; R. Gryz, *Państwo a Kościół...*, s. 80; H. Konopka, dz. cyt., s. 17; H. Dominiczak, *Organy bezpieczeństwa PRL w walce z Kościołem...*, s. 108.
- 71 APB, Kuratorium Okręgu Szkolnego Pomorskiego w Toruniu 1945–1950 (dalej – KOSP), sygn. 8, sprawozdanie z zasięgu i form działalności organizacji religijnych na terenie szkół. W wytycz-

- nych do tego sprawozdania przesłanych z Ministerstwa urzędnicy mieli uwzględnić pracę kapelanów na obozach podczas wakacji letnich w 1947 r. Drugi dokument z Ministerstwa Oświaty, datowany na 11 października 1947 r., odnosił się bez wątplenia do powyższego sprawozdania.
- ⁷² H. Dominiczak, *Organy bezpieczeństwa PRL w walce z Kościołem...*, s. 108.
- ⁷³ K. H. Jabłoński, *Aspekty prawne nauczania religii...*, s. 71-72.
- ⁷⁴ APB, KM PPR Bydgoszcz, sygn. 6, protokół z posiedzenia „Szóstki Międzypartyjnej w dniu 13 sierpnia 1948 r.,” sygn. 8, protokół z posiedzenia szóstek międzypartyjnych PPR i PPS odbytego w dniu 25 sierpnia 1948 r., zobacz też: Komitet Miejski Polskiej Partii Socjalistycznej w Bydgoszczy (dalej: KM PPS), sygn. 3, protokół z odbytej w dniu 21 października 1948 r. w sali OKZZ w Bydgoszczy konferencji Grodzkiej Organizacji PPS.
- ⁷⁵ R. Gryz, *Państwo a Kościół...*, s. 81.
- ⁷⁶ APB, KOSP, sygn. 41, zestawienie dotyczące szkół prywatnych na terenie okręgu szkolnego pomorskiego. Szkoły prowadzone przez zgromadzenia zakonne znajdowały się w Aleksandrowie Kujawskim, Górnej Grupie, Mgoszczu, Włocławku, Toruniu.
- ⁷⁷ Wiadomości Bydgoskie, nr 10/1945, s. 4, „Szkoły powszechne w Bydgoszczy rozpoczynają pracę”; nr 13/1945, s. 4, „Święto młodzieży szkolnej. Uroczyste otwarcie szkół powszechnych w Bydgoszczy”; nr 28/1945, s. 4, „Kronika: Otwarcie Miejskiego Gimnazjum i Liceum Humanistycznego w Bydgoszczy”. Ziemia Pomorska, nr 41/1945, s. 4, „Otwarcie doksztalającej szkoły zawodowej w Bydgoszczy”.
- ⁷⁸ Ziemia Pomorska, nr 120/1945, s. 4, „Rozdanie świadectw dojrzałości w I Państwowym Gimnazjum i Liceum Męskim, nr 147/1945, s. 4, „Początek Roku Szkolnego”; nr 149, s. 3, „Szkolnictwo na progu nowego roku szkolnego”; nr 175/1948, s. 5, „Uroczystości zakończenia roku szkolnego w Bydgoszczy”; nr 177/1948, s. 4, „Ostatnie dni roku szkolnego w szkole na Jachcicach”. Trybuna Pomorska, nr 209/1946, s. 6, „Uroczystości roku szkolnego w Bydgoszczy”.
- ⁷⁹ Kościół katolicki w Bydgoszczy: kalendarium..., s. 285, zob. też: RAG 1947, s. 192-199.
- ⁸⁰ APB, KOSP, sygn. 96, wykaz księży prefektów zatrudnionych na terenie miasta Bydgoszczy na dzień 30 czerwca 1948 r.
- ⁸¹ J. Żaryn, *Kościół a władza w Polsce 1945-1950*, Warszawa 1997, s. 154-155, APB, KOSP, sygn. 8, ankieta przesłana przez Ministerstwo Oświaty do Kuratorium Okręgu Szkolnego Pomorskiego w Toruniu.
- ⁸² APB, KOSP, sygn. 8, sprawozdanie z zasięgu i form działalności organizacji na terenie szkół.
- ⁸³ APB, KOSP, sygn. 8, pismo Ministerstwa Oświaty do Kuratora Okręgu Szkolnego Pomorskiego w Toruniu z dnia 11 października 1947 r.
- ⁸⁴ R. Gryz, *Państwo a Kościół...*, s. 222.
- ⁸⁵ APB, KOSP, sygn. 96, wykaz księży prefektów zatrudnionych w szkołach na terenie miasta Bydgoszczy.
- ⁸⁶ APB, KOSP, sygn. 9, pismo Ministerstwa Oświaty do Kuratora Okręgu Szkolnego Pomorskiego w Toruniu z dnia 3 listopada 1948 r.
- ⁸⁷ APB, KOSP, sygn. 9, pismo Kuratora Okręgu Szkolnego Pomorskiego do Ministerstwa Oświaty w Warszawie.
- ⁸⁸ APB, KW PPR Bydgoszcz, sygn. 39, Raport specjalny dotyczący oddzielenia Kościoła od państwa z grudnia 1948 r.
- ⁸⁹ APB, Caritas, sygn. 512, pismo Okręgu Bydgoskiego Caritas do Diecezjalnego Związku Caritas w Gnieźnie z dnia 10 października 1946 r., sygn. 502, zob. też sygn. 502, 513.
- ⁹⁰ APB, Caritas, sygn. 512, pismo Kuratorium Okręgu Szkolnego Pomorskiego do Związku Caritas Okręg Bydgoszcz z dnia 14 października 1946 r.; KMG, Ochronki i przedszkola 1946-1947, pismo Kuratorium Okręgu Szkolnego w Toruniu do parafii św. Wincentego à Paulo w Bydgoszczy z dnia 5 grudnia 1945 r.
- ⁹¹ KMG, Ochronki i przedszkola 1946-1957, Przedszkola, porównaj: protokół z konferencji sióstr przedszkolank przedszkoli „Caritas” Archidiecezji Gnieźnieńskiej z dnia 8 stycznia 1947 r.
- ⁹² KMG, Ochronki i przedszkola, pismo Inspektoratu Szkolnego w Bydgoszczy do kierownictwa przedszkola „Caritas” w Bydgoszczy przy ul. Leszczyńskiego z dnia 24 marca 1947 r., pismo kierowniczk przedszkola „Caritas” przy ul. Leszczyńskiego 40 w Bydgoszczy do Kurii Metropolitalnej w Gnieźnie z dnia 29 marca 1947 r.
- ⁹³ APB, Caritas, sygn. 494, sprawozdanie za rok 1948.
- ⁹⁴ KMG, Ochronki i przedszkola, pismo Sióstr Elżbietanek do Kurii Metropolitalnej w Gnieźnie z dnia 15 listopada 1948 r., pismo Sióstr Elżbietanek do Zarządu Miejskiego w Bydgoszczy z dnia 10 listopada 1948 r.